

UNIVERSITATEA “BABEȘ—BOLYAI”

FACULTATEA DE LITERE

LUCRARE DE DIPLOMĂ

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

LECT. DR. T. SZABÓ LEVENTE

ABSOLVENTĂ:

SZABÓ ESZTER

CLUJ-NAPOCA 2014.

UNIVERSITATEA “BABEȘ—BOLYAI”

FACULTATEA DE LITERE

**Conducerea teatrului maghiar din Cluj și rețeaua intelectuală din
Transilvania anilor 1870**

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

LECT. DR. T. SZABÓ LEVENTE

ABSOLVENTĂ:

SZABÓ ESZTER

CLUJ-NAPOCA 2014.

BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK

**Az 1870-es évek erdélyi értelmiségi hálózata és a kolozsvári színház
vezetése**

Témavezető:
dr. T. Szabó Levente

Végzős hallgató:
Szabó Eszter

Kolozsvár 2014.

Tartalom

Bevezető	5
1. A kolozsvári színház vezetése az 1870-es években.....	7
1.1. A kolozsvári színház választmánya	8
1.2. A színházi vezetés autonómiájának önértelmezései és a „külső hatalom”	12
1.3. Molnár György esete a kolozsvári színházzal	18
1.3.1. Görögtűz és plakátok – látványosságok és botrányok	20
1.3.2. Művezető, rendező vagy színész?	23
1.3.3. <i>Az én búcsúm Kolozsvártól</i> – Molnár kritikája a színházról	26
2. K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat.....	31
2.1. Könyvet könyvért, barátságot barátságért. Levelezés és kapcsolatháló	33
2.2. A kolozsvári színház belső működése és konfliktusai az 1870-es években. Színházi szerepek a színpalak mögött	40
2.3. A szerepkörök metszéspontján	44
Következtetések.....	49
Irodalomjegyzék	51

Bevezető

A kolozsvári színház történetével elsősorban a színháztörténeti monográfiák foglalkoznak,¹ azonban keveset és csupán nagyvonalakban érintik a vidéki színházi életet, jellemzően a hírességek köré építve érvelésüket. Dolgozatom célja árnyalni ezt a képet a kolozsvári színház működésének egy aspektusát, a vezetést emelve ki, és ennek alakulását vizsgálva egy évtizeden keresztül, az 1870 és 1880 közötti időszakban. Az a színháztörténeti gyakorlat, amely a színház vezetését az intendánshoz és a művezetőhöz köti, azt az előfeltevést közvetíti, hogy a gazdasági-adminisztratív és a művészeti vezetés elkülönül. A madártávlati perspektívát kis léptékre váltva azonban az látható, hogy vizsgált időszakban ez még korántsem volt ilyen egyértelmű: végigkövethető a színházi modernizáció folyamata, a színházi hivatásosodás, a szerepkörök differenciálódása következtében megjelenő, sok esetben még bizonytalan határok.

A kutatás egyik forrása az eddig nagyrészt feltáratlan levéltári korpusz. A kolozsvári színház levéltári anyaga a legteljesebben fennmaradt magyar színházi levéltári anyag, a belső működéssel foglalkozó iratok mellett súgókönyvek, színlapok is nagyszámban, épen maradtak meg. Erdélyi és magyarországi levéltárakban, kéziratárakban is kutatható a több évtizedre vonatkozóan teljesnek mondható anyag, a dolgozat a jegyzőkönyvekre, a választmányi iratokra és levelezésekre alapoz. A levéltári anyag mellett ugyanilyen fontos a sajtó – a jelen kutatásban különösen a kolozsvári *Magyar Polgár* és *Kelet* című folyóiratok 1870-es éveinek anyagára támaszkodom, a színház reprezentációjára, a belső viták sajtóbeli megjelenítésére és a lapok közötti polémiaakra fókuszálva körvonalazom e tíz év vezetésének összetettségét. Mindezt kiegészítik a K. Papp Miklós hagyatékában található levelek, amelyek segítségével kirajzolható az az érdekes értelmiségi hálózat, amelynek egyik középpontja éppen a kolozsvári szerkesztő volt, és amelynek tagjai különböző szerepekben feltűntek a korabeli színházi életben.

Az első részprobléma tehát a színházi vezetésben eloszló szerepkörök körüljárása a levéltári anyag és sajtó felől. Ez utóbbit azonban nem pusztán adatok forrásaként használom, hanem új mediális formaként, amelyet a színház is felfedezett magának és kölcsönösen kisajátították egymást. A nyilvánosság térnyerésével a sajtó a társadalmi átalakulások folyamatának egyik legfontosabb közegévé vált, a honorácior értelmiség

¹ GAJDÓ 2001, KERÉNYI 1987, DARVAY 1992

számára a sajtó az egyik olyan médium lett, amelyet rendszeresen használtak, ugyanakkor a színház vezetését vizsgálva is egyre jobban látható térnyerésük a régi arisztokráciával szemben. A színház és a folyóiratok egyaránt a társadalom szimbolikus játszmáinak a tereivé váltak, mindkét közeg a nyilvánosság használatának mikéntjéről árulkodott. A sajtóbeli diskurzusokat ilyen módon érvényesítve láthatóvá válik, hogy mely társadalmi csoportok uralták a színház és a folyóiratok színterét valamint az ezek közötti interferenciát: az egyes körök metszették egymást, ugyanazok a tagok más-más értelmiségi szerepkörben jelentek meg a két közegben.

A második részprobléma erre az erdélyi értelmiségi hálózatra fókuszál. Tagjai az egykori *respublica litterarira* hagyományos érintkezési formáit az új médium kínálta lehetőségekkel ötvözték, több ponton is kapcsolódtak egymáshoz, számos társadalmi-kulturális szerepet vállaltak és ilyen módon a színházi vezetésben is megtaláljuk őket. Ennek a hálózatnak az egyik tagja K. Papp Miklós, akit leginkább a kolozsvári *Magyar Polgár* szerkesztőjeként tart számon a szakirodalom, azonban számos más szerepet is kipróbált, így központi helyet foglalt el ebben a hálózatban, pozíciójánál fogva ő maga is befolyásolta a színházi adminisztrációt. A dolgozat célja e bonyolult hálózat felől láttatni a kolozsvári színház vezetését.

1. A kolozsvári színház vezetése az 1870-es években

A 19. században végbement fontos változásoknak – a nemzeti gondolat ébredésének, a nemzeti identitások megkonstruálásának, a társadalom szerkezetváltozásának² – folyamata jól megragadható a strukturális átrendeződésen keresztülment nyilvánosság által birtokba vett új területek elemzésével. A polemikus sajtó, mely maga is a nyilvánosság átalakulásának eredménye, a beszédes metaszinten, a saját önmeghatározási kísérletein túl színre vitte a változások következtében létrejövő bizonytalanságokat és konfliktusokat: hogyan reagált a *respublica litteraria* az intézményesülésre³, mit jelentett számára az, hogy a korábbi, levelezés útján kialakított kapcsolathálóval történő eszmecsere átkerült a nagyon különböző dinamikájú folyóiratokba, mit jelentett a rendi társadalom számára az emancipálódó honorácior értelmiség, mit kezdtek az új lehetőségekkel azok a társadalmi rétegek, akik még a század elején csupán egy-két olyan értelmiségi funkcióhoz jutottak hozzá, amelyeket az arisztokraták túl kevésre tartottak.⁴ A folyóiratok megszólaltatták az „okoskodás”⁵ határait próbálgató polgárokat, Habermas a társadalmi szerkezet átalakulásának egyik legfontosabb médiumaként – amely egyszerre generálta és megmutatta ezt a változást – a sajtót emeli ki, az újabb kutatások azonban egyre inkább a színház irányába fordulnak, amely színre viszi az átalakulóban levő társadalmat. Christophe Charle⁶ felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen jellegű kutatásokban korábban háttérbe szorult színháztörténet fontos adalékokkal szolgálhat e szociális és szimbolikus forradalom megértéséhez: a színpadokon megjelentek olyan, eddig háttérbe szorított szereplők, mint a prostituált, a munkás, a polgárság és az üzletember, tükrözve az udvarok vonzasköréből kiszabadult színházak közönségét.

A sajtó és a színház nyilvánosságát vizsgálva, az 1870-es évek kolozsvári polgári nyilvánosságának jellemzőit igyekszem körvonalazni a színházzal való kapcsolatát helyezve a vizsgálat középpontjába. A problémát tovább árnyalja a nemzeti eszmék megjelenése és a kiegyezés utáni Erdély politikai és kulturális helyzete. A színház

² LEERSEN 2006, THIESSE 1999, CHARLE 2008, T. SZABÓ 2008, TÓTH 2005

³ erről l. FENYŐ, 1976 és GOLDGAR, 1995

⁴ Ezek főként papi és általános iskolai tanári állások voltak, amelyeket ingyenes képzéssel vagy ösztöndíjakkal népszerűsítettek az alsóbb osztályok körében, l. MAZSU, 1997, 106.

⁵ Habermas a nyilvános okoskodást a polgári nyilvánosság és a közhatalom vitájának „sajátos és történetileg példa nélküli” közegének nevezi, az okoskodás pejoratív értelmét is beleértve. HABERMAS, 1999, 81.

⁶ l. CHARLE, 2008, 244.

adminisztrációjának bizonytalansága közepette felerősödnek a színház létjogosultságára vonatkozó diskurzusok, és az intézmény önmeghatározási kísérleteiben folyamatosan megjelenik egy erdélyi regionális identitásnak a körvonalazódása is. Az egyik legfontosabb korabeli erdélyi politikai napilap, a *Magyar Polgár* alapító-főszerkesztője, K. Papp Miklós, mint a nem nemesi származású, de széles kapcsolathálóval rendelkező értelmiségi kör tagja, lapját a viták színterévé alakította, felfedte a kolozsvári színház kulisszái mögött zajló adminisztrációs döntéseket és a nyilvánosságból (is) következő befolyásával alakítani próbálta ezeket. A jegyzőkönyvi belső viták illetve ezek sajtóbeli megjelenése elemzésével a polgári nyilvánosság és a színház kapcsolata kerül újszerű megvilágításba.

1.1. A kolozsvári színház választmánya

Az 1870-es években a kolozsvári színház vezetésében átmeneti időszak állt be, a bérleti rendszer bizonytalanságáról a házi kezelés kínálta állandóságra próbáltak áttérni. 1871-ben Fehérváry Antal még vállalkozó igazgatóként vezette az intézményt, a következő évadra azonban a házi/kebli kezelés mellett döntöttek és a választmány intendánst választott a tagjai közül, ez a rendszer – hol hármas vezetéssel, hol csak egy intendánssal az élen – 1885-ig tartott, amikor újból vállalkozó igazgató került a színház élére. Az intendáns az állam és a színház, egyben az állam és a régió között állt, az állami érdeket és a lokális érdeket igyekezett összeegyeztetni. Szerepköre azonban – ahogy különben a színház vezetésében résztvevő többi szereplőé sem – nem volt teljesen egyértelmű, ezek a bizonytalanságok és a feltételezett határok áthágásai nagyon sok belső konfliktust eredményeztek, amelyek jelentős része – gyakran eltúlozva és a folyóiratok saját céljainak megfelelően elferdítve – a sajtó közvetítésével a közönség számára is láthatóvá vált, így az esti, színpadon zajló előadások mellett betekinthettek a szintén rendkívül látványos és számunkra is árulkodó belső vitákba.

A választmányi ülések jegyzőkönyveinek névsorát végigolvasva feltűnik a választmány társadalmi rétegzettsége. A miniszter által élethossziglan kinevezett tagok között első ránézésre látható a gróf, illetve báró előtag, a levelezésben is odafigyelnek arra, hogy a megfelelő titulusokat használják: a választmány elnökét, gróf Mikó Imrét a grófokat megillető „méltóságos”, gróf Esterházy Kálmánt és gróf Lázár Miklóst a grófokat (is) megillető „nagyságos”, báró Huszár Sándort a bárókat megillető „nagyságos”

megszólítással illették (a belügyminiszter és a miniszterelnök esetében is a ranglétrán elfoglalt pozíciójuknak megfelelő „nagyemlétségű”, illetve „főemlétségű” titulust használták.)⁷ A választmány többi tagja polgári származású: Ferenczy/Ferenczi Miklós ügyvéd, Lugosi/Lugosy József közoktatásügyi miniszteri biztos, hírlapíró, Tauffer Ferenc városgazda, Sándor József, a néhány évvel később majd megalakuló EMKE titkára, Korbuly Bogdán, a kolozsvári Hitelbank igazgatója, valamint a város mindenkori polgármestere – aki esetenként a közönség igényeit képviseli a színház belső döntéshozatalaiban. E tagok közül, szavazással kerül ki az intendáns, aki, a jegyzőkönyvbe foglaltak szerint: „a.) minden színházi év kezdete előtt köteles a következő évre költségvetést készíteni s azt a választmánynak helybenhagyás végett bemutatni, b.) minden színházi idény megnyitása előtt köteles az intendáns a szerződött tagok névjegyzékét s az azokkal kötött szerződéseket jóváhagyás végett a választmánynak bemutatni c.) köteles az intendáns minden hó első hete eltelte előtt a lefolyt havi működése s annak eredményéről jelentést a választmánynak megtenni, d.) köteles az intendáns a nyári idény alatti elhelyezéséről a társulatnak, úgyszintén a nyári állomáson a társulatnak – valamint az azon idény alatti bevételek és kiadások feletti felügyeletre nézve – jelentést és költségvetést külön jóváhagyás végett a választmánynak bemutatni, e.) minden év első havában köteles az intendáns az elmúlt évről okmányolt számadást a választmánynak beterjeszteni.”⁸ A kolozsvári színház választmánya főként adminisztratív problémák felügyelését bízta az intendánssal, Paulay Ede egy 1874. január 31-én keltezett „memorandum”-ban, amikor felmerült az a javaslat, hogy ő vegye át a színház vezetését, tovább árnyalta ezt. Az intendáns „bármily független, művelt és művészetkedvelő tekintélyes egyén lehet, ki az igazgató működését folytonosan szemmel kíséri, netalán elkövetett és a színház irányát, akár szellemi, akár anyagi előmenetelét gátló intézkedései ellen felszólal; de a vezetés kérdésébe, részleteibe különben nem avatkozik.”⁹ Hozzáfűzi azt is, hogy a jól működő külföldi színházaknál azt látta és a pesti Nemzeti Színház is ezt a rendszert fogadta el legújabbán: a vezetés egy szakember kezében összpontosul, s ez az igazgató (aki felett az intendáns ellenőröködik) „színész nem lehet. Ahelyett szükséges, hogy a művészetben jártas, irodalmi műveltségű és erélyes, becsületes ember legyen.”¹⁰ Jól látható, hogy nem

⁷ I. KÖVÉR, 1999.

⁸ Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 313: Magyar színház, Színházi jegyzőkönyv

⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 82, ff. 6–10.

¹⁰ Uo.

volt egy bejáratott rendszer, a színházak egymás szabályzataiból inspirálódtak és próbálták a számukra legelfogadhatóbb rendszert kialakítani. Kolozsváron az intendáns mellett egy művezető működött, aki egyben (fő)rendezői és színészi szerepet is betöltött, összeállította a műsorrendet, kiosztotta szerepeket, és tette mindezt a választmány jóváhagyásával. Ez a választmány – bár kívülről nézve sokszor nem látható – vezette valójában a színházat, ő hozta meg az alapvető döntéseket, amelyek gyakran elégedetlenséget váltottak ki a színházi adminisztráció többi szereplője között, a színészek körében és nagyon látványosan a sajtóban. A választmányon belül is nehéz volt konszenzusra jutni, hiszen társadalmi összetételét tekintve is változatos volt ugyanakkor a tagok esetenként különböző érdekeket képviseltek. A város aktuális polgármestere mindig tagja volt a választmánynak, de a *Magyar Polgár* 1875. január 15-i számában felvilágosítást kért – a kontextusból ítélve a választmánytól –, hogy Simon Elek miért nem jár a gyűlésekre.¹¹ A polgármester a város lakóit képviselte ebben a grémiumban, és az ő érdekeikre hivatkozva gyakran különvélemény fogalmazott meg, illetve elégedetlen volt a színház által kínált műsorrenddel, több látványosságot javasolt, míg ez ütközött a választmány terveivel, aki egyre inkább ki akarta szorítani a látványosságokat és csupán a vásárok idejére korlátozta volna – egy saját maguk által elképzelt közönség javára.

Míg a kolozsvári színjátszás kezdeteit az arisztokrácia támogatta (és a színház egyben saját reprezentációjuként is szolgált, a Farkas utcai színház 1821. március 12-i megnyitásán a műkedvelő nemesek adták elő Körner *Zrínyijét*, és később is felléptek időnként), és gróf Mikó Imre szellemi és anyagi hozzájárulása igen fontos volt az intézmény fennmaradásában, 1874-től a kereskedő családból származó Korbuly Bogdán hozott hatalmas anyagi áldozatot és vette át az intendatúrát. A *Magyar Polgárban* „egy színházbarát” meg is jegyezte, hogy örvend annak, hogy Korbuly „megelőzte az arisztokráciát és kiállt az ügyért, még ha áldozatokba is fog kerülni.”¹² Pályája jól megmutatja a rendi és polgári réteg keveredését, a társadalmi átalakulás ambivalenciáit, ugyanakkor a színházi vezetés összetettségére is rávilágít. Bár Mikó lemondása után gróf Mikes János vette át az elnöki tisztelet az arisztokrata mecénatúra hagyományát követve, ez a hagyomány egyre inkább szimbolikussá válik, az intézmény nem (csak) a rendi elit segítségével marad fenn, hanem egy köztudottan gazdag üzletember közbenjárása jelentett

¹¹ A rövid cikk szerint Simont nem hívta a választmány a gyűlésekre és a neki címzett átiratra sem válaszolt. *Magyar Polgár*, 1875. március 22.

¹² *Magyar Polgár*, 1874. febr. 20.

biztosítékot a kolozsvári színház számára. Korbuly mintegy Mikó Imre utódjává vált azzal, hogy a színház élére állt, elvállalta az intendánsi pozíciót a 70-es évek legbizonytalanabb időszakában, magára vállalva a deficit fedezését. Négy évig volt intendáns egyedül, majd további hat évig hármassal, illetve kettes intendatúrában. A színházért hozott áldozataiért 1878-ban Ferenc József nemesi címet adományozott neki. 1906-ban Szongott Kristóf, az *Armenia* örmény lap szerkesztője egy „családi-történelmi tanulmányt” adott ki „a hazai örménység nagy tiszteletre méltó és legidősebb tagjának, a legfényesebb eredettel bíró magyar-örménynek, a nemesség szerző Lompérdi Korbuly Bogdán úrnak” dedikálva, gyémántmenyegzője alkalmával. A családtörténet már-már mitológiai távolságba helyezte a család eredetét: egy olyan örmény tőre vezette vissza, amely már időszerűségünk előtt létezett és királyi vérből származott és a maga során szintén adott örmény fejedelmeket és királyokat. A szerző egy nagy ugrással a 19. században termett és ennek az ősi családnak különböző ágaiból származó neves személyeket vett számba, míg végül eljutott Korbuly Bogdánhoz. A rövid életrajz kitér Korbuly szamosújvári tanulóéveire, majd az iskola befejezése után máris beállt kereskedőinasnak majd kereskedőnek, míg végül megalapította a Hitelbankot. Az életrajz szerzője hangsúlyozta, hogy bár nem volt felsőfokú képzettsége, „öntanulással” szellemi ismereteit gyarapította és „felvitte az intendánsságig”, vagyonából a szegényeket és a közintézeteket segítette, folyamatosan munkálkodott. Hősies tetteként írta le azt a pillanatot, amikor Korbuly elvállalta az intendánsi szerepet a kilátástalan helyzetben és – az ennek köszönhető – nemesi cím adományozásáról szóló határozatot reprodukálta. Szongott a könyv végén egy lábjegyzetben summázta a lényegét: „habár megérdemlett magyar nemessége »nagyságos« címet hozott a házhoz, de főrendű (arisztokrata, mágnás) örmény származásánál fogva megilleti a »méltóságos« cím. Nagyságos címet viseltek ugyan Erdély fejedelmei is, de mivel korunk a főrendűeket méltóságolja, mi is jogosan a »méltóságos« címmel tiszteljük született arisztokratánkat [...] És itt kérdem, hogy van-e valaki széles e hazában, ki törzsfáját oly messzire felvihetné, mint Korbuly Bogdán, kinek egyik őse Kr. előtt 150-ben már helytartó-uralkodó volt. A Korbuly Bogdán ősei tehát 2055 éves múlttal dicsekedhetnek.”¹³ E rövid részletben – amellet, hogy jól példázza azt a korábban említett tendenciát, ami a titulusok használatának eltolódásában volt megfigyelhető – világosan látszik a könyv célja: a nemesi cím elnyerésének legitimitását bizonyítja, olyan múltat konstruálva meg Korbuly-nak, amely azt sugallja, hogy a kívülről jött elismerés csupán

¹³ SZONGOTT 1906, 46.

igazolta és megerősítette az intendáns nemességét. Ugyan mecénásként tekintettek rá, aki – a régi arisztokrácia hagyományát követve – feladatának tekintette a színház támogatását, és végül formálisan is nemessé vált, 1883-ban egy Tóth Józsefnek, a színház pénztárnokának írt levelében Korbuly a Hitelbank igazgatójának (és nem a választmányi tag) szerepét helyezi előtérbe, és felháborodását fejezi ki amiatt, hogy a „színészek uzsorásának” nevezték, amiért magánemberként és a bank igazgatójaként kölcsönrel segítette őket.¹⁴

Korbulynál látványosan megmutatkozik a szerepek keveredése és a színházi választmány egészére jellemző ez a rétegzettség (származási és foglalkozási egyaránt), ami megnehezíti a konszenzusra jutást a kolozsvári színház gazdasági és művészeti vezetésének kérdéseiben. Ugyanakkor azzal is számolniuk kellett, hogy kívülről is nyomást gyakoroltak a döntéshozatalra. Ezt a problémát járja körül a következő alfejezet.

1.2. A színházi vezetés autonómiájának önértelmezései és a „külső hatalom”

A színház választmánya meglehetősen zárt, a saját, döntéshozatalbeli autonómiáját hirdette, de két olyan hatalom volt, ami befolyásolni tudta: ez egyik az állami autoritás, a másik a sajtó nyilvánossága. Ez utóbbiról Korbuly Bogdán a *Magyar Polgár* szerkesztőjének, K. Papp Miklósnak címzett levelében a következőket írta: „Én azt hiszem, a lapszerkesztőknek kötelességük nemzeti intézmény felett őrködni s az előadott darabokat és előadásokat szigorúan megbírálni és a mulasztásokat megróni, de talán nincs a maga rendjén, ha a lapok az igazgató és tagok közti bel viszonyait a közönség elé tárják.”¹⁵ K. Papp Miklós lapja rendszeresen közölt színházi tudósításokat és kritikákat, a *Magyar Polgárt* a színház félhivatalos sajtóorgánumának tekintették, a színlapokat, színházi kiadványokat az ő nyomdájában nyomtatták, de gyakran nemcsak a hivatalos közlemények, a színház által láttatni engedett belső döntések jelentek meg lapjában, hanem a belső viszályok is. Viszonya a színházzal igen összetett volt, lapja publikálási lehetőséget kínált a színészeknek – E. Kovács Gyulának színművek ismertetése mellett versei jelentek meg, ezen túlmenően mindkettőjüket tagjai közé választotta a Petőfi Társaság, amin

¹⁴ KÁL, Fond 313; Magyar színház, fasc. 154, ff. 12–13.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár, P2269 (K. Papp Miklós hagyatéka), Korbuly Bogdán levele K. Pappnak, Pest, 1876. június 4

keresztül K. Papp újabb kapcsolatokra tett szert¹⁶ és budapesti (újság)író kollégáit felkért, hogy lapjaiban (a *Magyar Polgárban* és három éven keresztül megjelenő szépirodalmi mellékletében) publikáljanak. A felesége, Szabó Pepi színésznő volt a kolozsvári társulat tagja. Bizonyos értelemben privilegizált helyzetben volt, külsőként a próbák és előadások alatt is jelen lehetett a kulisszák mögött, erről egy olyan cikkéből értesülünk, amelyben leírása szerint személyesen megsértették azzal, hogy kitesékelték onnan egy új rendeletre hivatkozva, miszerint senki nem lehet ott jelen az aznap éppen fellépő színészeket leszámítva. Ezek után K. Papp visszaküldte ingyenjegyét és megszüntette a *Magyar Polgár* színházrovatát, mert úgy érezte, igazságtalanul bántak vele, aki mindig is a színház érdekében buzgólkodott.¹⁷

Ennek a nyilvánosságnak volt köszönhető minden bizonnyal K. Papp színházi befolyásának nagy része. Mivel sok mindenről értesült – időnként valóságos detektívmunkát végzett, több színészt is megszólaltatott lapjában az igazság kiderítése érdekében – és mindezt saját belátása szerint közölte nagy példányszámban kiadott lapjában, nemcsak terjesztette a híreket, hanem egyben a közvélemény alakításában is szerepe volt. A lap nagy ellenfele a szintén kolozsvári *Kelet*, amivel gyakran személyeskedésig fajuló vitákba keveredett.

K. Papp Miklós rendkívül kiterjedt, a különféle történeti szakmák számára szinte teljesen ismeretlen, levéltári anyagként lappangó levelezése, melynek fontos része a színházhoz kapcsolódik, megerősíti ezt a feltevést. Gyakran kapott levelet színészekről, akik szívességet kértek tőle: vendéjátékokra mentek volna Kolozsvárra, megkérték a szerkesztőt, hogy befolyásánál fogva kérjen engedélyt, pozitív visszajelzést az igazgatóságtól. Hetényi Béla, a pesti Nemzeti Színház tagja, 1878-ban írt K. Pappnak Budapestről, és arra kérte, eszközölje ki Korbulynál azt, hogy feleségével, Hetényiné K. Marival felléphessen a színházban, mert „a kolozsvári vendégszereplés elkerülhetetlenül szükséges nemcsak anyagi, de legjobban szellemi tekintetben, mert a kolozsvári siker és kritika hathatós befolyással lesz Mariska jövőjére, mely már a küszöbön kell, hogy legyen”¹⁸, ezzel utalva a kolozsvári színháznak a *Magyar Polgárban* is gyakran hangsúlyozott jelentős és presztízses helyére, amelyet a korabeli magyar színházak között

¹⁶ Bár korábban, a Szana Tamásnak a *Figyelőben* megjelent sértő, számonkérő cikkére így nyilatkozik az irodalmi társaságokról: „igen, a könyveim igen, rosszak, és rosszak is maradnak mindaddig, amíg be nem kerülök abba a consortiumba, ahol egymás könyveit dicsérik” *Magyar Polgár*, 1874. dec. 27.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MOL, P2269, Hetényi Béla levele K. Pappnak, Budapest, 1878. december 7.

elfoglalt. Ebben a levélben sincs hiány K. Papp befolyásának hangsúlyozásában: „ha ön akarja, akkor nyugodt vagyok, mert meg fog történni, mit nem képes tenni egy olyan hatalom, mint ön, kinek szavára nemcsak Kolozsvár, de Erdély is hajt, én nem hiszem, hogy önnek az »akarom« szava valaha füstbement.” Az újságírónak ez esetben sikerült közbenjárni érdekükben az igazgatónál, a színészházaspár egy hónappal később Kolozsvárra érkezik és a színlapok tanúsága szerint ötször lép fel.¹⁹ Máskor a színészek a kolozsvári viszonyok iránt érdeklődnek, a belső ügyekben jártas lapszerkesztőtől igyekeznek kipuhatolni, hogy érdemes-e Kolozsvárra szerződni vagy akár rövidebb időre, vendégszínészként fellépni. Bogdáni Vanda 1879. február 21-i, Aradon keltezett, franciául írt levelében magyarországi körútjáról ír K. Pappnak és megkérte, hogy érdeklődjön meg az igazgatóságtól, színre visznek-e olyan operát, amiben ő felléphetne vagy inkább koncertet adjon-e, és a szerkesztőre bízta, hogy szóljon neki, amikor úgy látja, hogy megfelelő a pillanat a kolozsvári szerepléshez. Bulyovszky Lillát azonban hiába hívta K. Papp Kolozsvárra 1876-ban, ő csak „mosolygott” a szerződési javaslaton. A színésznő – akinek az író férjével, Bulyovszky Gyulával is levelezik K. Papp – méltatlannak érezte Korbuly Bogdán viselkedését, aki visszaütötte az általa felajánlott jótékonysági előadásokat, és azt írta a szerkesztőnek, hogy csak „éhenhalás esetében” fogja elhagyni Magyarországot, nem megy Kolozsvárra.²⁰

K. Papp egyfajta közvetítőként lépett fel az (olvasó- és néző-) közönség, a színház és a színészek között, mind a fiatal, szerződtetésre váró, mind az idős színészek között, ez utóbbiakkal nem pusztán a nyugdíjalap fontosságának hangsúlyozása okán, ahogy egy, a színház 50 éves jubileumi ünnepségét megelőző eset mutatja. Az ünnepség előtt nem sokkal Göde István, akkor Vásárhelyen élő „aggszínész”, levelet ír K. Pappnak és a színház 1821-es társulatának egyetlen még élő férfitagja lévén, megírja visszaemlékezését az Farkas utcai épület megnyitásáról, az akkori társulatról. K. Papp fenntartja a kettejük közötti levelezést és ennek következtében a színész Kolozsvárra utazik és ahogy a színlap hirdeti, az 1871. április 1-én tartott ünnepélyes előadás első részében részt vesz a még élő egyetlen női taggal Néb Máriával, a közsínház első társulatának egy másik tagjával, így sok év után mindketten bekerültek újra a köztudatba – amit, ahogy Göde K. Pappnak írt köszönőlevelében olvasható, a szerkesztő „lelkiesen fölhasznált befolyásának köszönhetem

¹⁹ 1879. február 3-án a Sardou *Dórájában*, 6-án Schiller *Stuart Máriájában*, 8-án Dumas *A törvénytelen fiú* című darabjában – ami egyben a jutalomjátékuk is -, 12-én Csíky Gergely *A jóslat* című vígjátékában és végül 13-án *A tolonczban*, Tóth Ede népszínművében.

²⁰ MOL, P2269, Bulyovszky Lilla levele K. Pappnak, Ungvár, 1876. június 11.

a legelső sorban, mert addig nevemet s egybefüggésemet homály borította: a tekintetes úr emelt oda, hogy hazánk nagyjai megismerjék az azon korból még élő egyetlen aggszínészt.”²¹

A szerkesztőnek nem csupán a színészekkel volt szerteágazó kapcsolata, hanem, mint a színház belügyeiben jártas, a nyilvánosságot uraló befolyásos közvetítőt a színház vezetősége is közel tartotta magához. Esterházy Kálmán a bizottság nevében felkérte arra, hogy a szabad bejárás privilégiumáért cserében kísérje figyelemmel az egyes színészek játékát és az összehatást is, ezzel a megjegyzéssel nemcsak a színjátszás, de a színikritika professzionalizációjára is utalva.²² K. Pappot mintegy szakemberré avanzsálták, aki képes volt megállapítani, hogy ki játszott jól és kinek voltak hiányosságai – ahogyan ezt a lapjában megjelenő kritikákban kíméletlenül meg is tette –, meg tudta ítélni az új darabokat – és minderről a kérés szerint a bizottságnak bizalmasan be is kellett volna számoljon (ezzel azonban felülírva a saját hivatásos színikritikusi szerepét). Egy hónappal később Esterházy arra kérte fel, hogy egy leendő körútja alkalmából legyen szíves „a színtársulatoknál körülnézni s az esetben, ha belátása szerint alkalmas tagokat talál a téli idényre szervezendő idevaló társulathoz, a megbeszélte szerepkörökre s megállított feltételek mellett, tagokat szerződtetni és ajánlatba hozni,”²³ ezzel a színészek rekrutációját egy részben külsős, de bizonyos értelemben szakembernek tekintett újságíróra bízta. Bizonyos értelemben privilegizált helyzetben volt, külsősként a próbák és előadások alatt is jelen lehetett a kulisszák mögött, erről egy olyan cikkéből értesülünk, amelyben leírása szerint személyesen megsértették azzal, hogy kitessékelték onnan. K. Papp ezt igazságtalan bánásmódnak érezte egy olyan emberrel szemben, aki mindig is a színház érdekében buzgólkodott, visszaküldte ingyenjegyét és megszüntette a *Magyar Polgár* színházrovatát, és csupán akkor volt hajlandó megbékélni, amikor Korbuly személyesen tisztázta a félreértést.²⁴

K. Papp egy esete a színházi választmánnyal rendkívül jól megmutatja a sajtó nyilvánosságának hatalmát és a szakszerűség egyre inkább érvényessé váló érvét az egykor befolyásos, de egyre inkább teret vesztő pártoló főnemességgel szemben. 1875-ben újból kétségessé vált a színház jövője, Korbuly Bogdán nem vállalta az intendánsi feladatokat,

²¹ MOL, P2269, Göde István levele K. Pappnak, Marosvásárhely, 1871. április 10.

²² MOL, P2269, gróf Esterházy Kálmán levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1878. május 11.

²³ MOL, P2269, gróf Esterházy Kálmán levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1878. június 19.

²⁴ *Magyar Polgár*, 1874. december 27.

végül a választmány pályázatot írt ki vállalkozó igazgatóra. Ebben a helyzetben a választmány és az állam szemben állt egymással, előbbi vállalkozó igazgatónak akarta kiadni a színházat és az állami intézkedéssel szemben a színház autonómiájára hivatkozott, utóbbi Korbuly további intendatúráját szorgalmazta – K. Papp is emellett állt ki, hiszen az aktuális viszonyokban ez a megoldás állt legközelebb a színház állandósításához. A *Magyar Polgárban* többször is felszólalt a választmány és főként az elnök Mikó ellen. A *Kelet* erre válaszul Mikó mellett állt ki - titulását hangsúlyozva: „a »Polgár« úgy beszél gr. Mikó ő exciájával, mintha a lyceumi nyomda sajtójának kerékhajtója volna, többek között leszidja, hogy miért nem jár színházba és miért nem pártolja a művészetet. [...] Mikó ő excellenciája a hazai s különösen a kolozsvári színművészettel szemben az alap megteremtése, fejedelmi segély kieszközlése által megtette hazafias kötelességét.”²⁵ A kolozsvári magyar színjátszás létrejöttének feltételeit valóban az erdélyi arisztokrácia teremtette meg, de K. Papp jól érezte hogy joga van egyenlőként beszélni Mikóval, s még ha diplomatikusan azt írta, hogy tőle várják azt, hogy jó példával járjon elő és „buzdítsa azon osztályt (ha lehet e kifejezést használni), amely lassan elmaradozik a színházból” – azaz az arisztokráciát, mégiscsak számon kérte azt, hogy miért nem tartották meg rendszeresen a gyűléseket. A *Kelet* erre adott, fentebb idézet válaszában a 18. századi francia szalonok Habermas által leírt hangulata jellemző: „a becsületesség (honnêteté) klímájában a szellem még nem tud elszakadni a nemes házigazda tekintélyétől, és nem tud olyan autonómiára szert tenni, amely a társalgást kritikává, az élceket érvekké változtatná.”²⁶ K. Papp ezt próbálta felülírni azzal, hogy cikkében a professzionalizációra hivatkozott: szerinte a választmány tagjait le kellene cserélni, mert a jelent tagok „nem szakértők”. Ugyanakkor ebben a konfliktusban is érződik Tóth Árpád korábban idézett megjegyzése: ebben a viszonyban az egyenlőség elve és a rendi hierarchia egyaránt érzékelhető, K. Papp későbbi cikkeiben visszavont a Mikó elleni felszólalása éléből és inkább a választmány felelőtlenségét hangsúlyozta a Mikóéval szemben.

A *Magyar Polgárban* folytatott „nyilvános okoskodások”, a *Kelettel* való polémia, az, ahogyan egymástól átvették a leveleket, híreket, közrejátszottak a botrányok (újra) termelésében, ezáltal pedig olyan jelentős befolyásra tett szert K. Papp Miklós, hogy nemcsak sorozatot indított *Ha én a kolozsvári színház igazgatója* lennék cím alatt, hanem pályázott az intendánsi szerepkörre 1875-ben (a lapban azt írja, hogy egy Páll Sándorral, a

²⁵ *Kelet*, 1875. január 17.

²⁶ HABERMAS, 85.

választmány egyik tagjával való informális beszélgetés következtében döntött úgy, hogy benyújtja a pályázatát²⁷), amit végül – szerinte személyes okokból – nem kapott meg. Ez a Mikó (választmány) – K. Papp Miklós (*Magyar Polgár*) – Szász Béla (*Kelet*) között kialakult vita, amelyben különböző érdekek ütköznek és egyre inkább szakmaivá váló érvek jelennek meg (annak ellenére, hogy K. Papp részben visszavonja a Mikó elleni támadását és a választmányt hibáztatja, mégis jelzésértékű, hogy a nyilvánosság előtt az arisztokrata mecénás ellen szólalt fel) egy újabb, és a sajtóhoz hasonlóan szintén külsőnek számító féllel bővül: Tisza Kálmán belügyminiszterrel és az általa képviselt állammal. A kultuszminiszteri funkció hiányában a belügyminiszter hatáskörébe tartozott az olyan kulturális intézményeket, mint a színház, felülvizsgálni. A választmánynak évente el kellett küldenie az előző év költségvetését és Tisza közbenjárást kérték a császári szubvenció kieszközléséért. Mivel 1875-ben a választmány nem tudott megegyezni Korbulyal az intendánsi szerep további vállalásában, nem fogadta el Korbuly feltételeit, nem akarta megvenni jutányos áron a nyári színházat (Simon Elek azon megjegyzése ellenére sem, hogy ha ők nem veszik meg, a város is rendelkezhet vele és konkurens társulatoknak vagy akár mutatóványosoknak is kiadhatja), pályázatot hirdetett vállalkozó igazgatóra – ezzel éppen az állandóságra való törekvést akadályozva. A sajtóban keltett heves visszhang mellett (aminek K. Papp esetében személyes éle is volt, hiszen ekkor nyújtotta be ő is a pályázatát) a belügyminiszter sem helyeselte a döntést és visszautasította a felterjesztést, amiben azt kéri, hogy hagyja jóvá Temesváry Antal nyertes pályázatát. Tisza szerint azonban Temesváry nem nyújt elég biztosítékot sem anyagi, sem szellemi értelemben, és visszautasítja a választmány kérését, Mikóék viszont továbbra is kitartanak döntésük mellett, a választmány autonómiáját hangsúlyozva. Amikor Tisza másodszor is visszautasítja a javaslatot és Korbuly meggyőzését tanácsolja, a választmánynak nincs más választása, de ezek után Mikó Imre lemond az elnöki címről. Amellett, hogy a *Magyar Polgár* 1875. március 12-én a közvélemény és a sajtó nyomásával magyarázza gróf döntését, és kétségtelen, hogy ez is szerepet játszott, a nyomósabb ok a választmány döntéshozatali jogának a megsértése volt, amelyet valójában a *Magyar Polgár* is elismer, bár kissé ellentmondásosan fogalmaz meg. Míg korábban Mikó ellen és az állandósítás mellett szólalt fel, Korbulyt nyíltan pártolta és ezzel Tisza mellett foglalt állást, mégis azt írja 1875. március 31-i cikkében, hogy Mikó lemondását a körülményeket ismerve – azaz: a belügyminiszter visszautasította Temesváryt – korrektül cselekszik, azonban fenntartja

²⁷ l. *Magyar Polgár*, 1875. febr. 16.

azt, hogy „azért, mert valaki gróf Mikó Imre a legjobb akarat mellett” is tévedhet, az elnök elhatározását pedig „érzékenykedésnek” titulálja. Ez azonban nem csupán érzékenykedés, egy választmányi elnök sértett önérzete, hanem egy nagyon fontos kérdés: mikor és hogyan kezd el az állam beleszólni a kultúrába, miért dönthet egy belügyminiszter a színházat érintő – s nem csak gazdasági, adminisztratív – kérdésekben, ami gyakran, ahogy Mikó értelmezésében is, a lokális érdekekkel szemben egy tekintélyelvű állami léptékű beleszólásként látható. Ehhez ambivalens módon viszonyultak: ahogy a Magyar Írók Segélyegylet esetében hasonló módon felmerült az ellenszenv az állam beleszólásával szemben, mint ami az egészséges társadalmi szerveződést, egy szakmai csoport önszerveződését akadályozná meg azzal, hogy egységesen akarja segíyezni – és egyúttal felügyelni – az egyleteket, függetlenségüket korlátozva és saját szociálpolitikájába integrálva őket.²⁸ A színházi választmány is függetlensége megőrzésére törekedett és bizonyos helyzetekben ellen próbált szegülni a felső döntésekbe, ugyanakkor, országos, nemzeti színház lévén az állam fennhatósága alá tartozott. Ez esetben viszont abban látta az igazságtalanságot, hogy a pesti Nemzeti Színházhoz viszonyítva jóval kevesebb szubvenciót kapott.

A kolozsvári színház vezetése több szereplő révén történt, kis léptékben a választmány hozta meg a végső döntéseket, neki felelt az intendáns, aki a maga során felügyelte a művezetőt. Ez utóbbi közvetítőként jelent meg a színészek és az intendáns között. Az is láthatóvá válik, hogy a – „nemzeti” előtagú – színházat érintő döntések az állam jóváhagyásától függtek, az állami segély ellenében a belügyminiszter döntő pozícióba került. Mindemellett, noha a sajtó hivatalosan nem volt része a vezetésnek, a polémia generálásával, a belső ügyek nyilvánosságra hozásával sokszor megingatta a belső színházi struktúrát és ennek következtében hatalmat nyert befolyása gyakorlására. A következő alfejezet Molnár György egyéves kolozsvári művezetői pályafutásának sajtóbeli reprezentációját járja körül, a nyilvánosságnak a színházi döntéshozatalban játszott jelentős szerepére is rámutatva.

1.3. Molnár György esete a kolozsvári színházzal

Korbuly négy évig volt a színház intendánsa, de az 1878–1879-es évadra nem vállalta egyedül ezt a szerepkört, még úgy sem, hogy közben megemelték a szubvenciót

²⁸ T. SZABÓ, 2008, 369-372.

húszezer forintra. A választmány, mivel nem akarja magánvállalkozó kezére adni az intézményt (s ez egyébként a „magas kormány intencióival sem egyeznék meg”²⁹), hármas igazgatóságra bízta a vezetést, gróf Esterházy Kálmán és Ferenczi Miklós csatlakozott Korbulyhoz. Az évad több változással nézett szemben, E. Kovács Gyula Pestre szerződött át – a *Magyar Polgár*, szokásához híven a színész távozása előtti utolsó kolozsvári fellépéseit megelőzően folyamatosan arra bízta a közönséget, hogy „méltányoljuk a derék művészt érdeme szerint ittléte utolsó hónapjaiban s ne tegyük számára olyan nagyon könnyűvé az elválást színházunktól”³⁰ – annál is inkább, mivel E. Kovács egyértelműen a lap támogatója volt a *Kelettel* folytatott vitákban. Schiller *Wallenstein halála* című darabjának főszereplőjeként lépett fel utoljára a Pestre való távozása előtt, ez a jutalomjáték több okból is különleges volt, hiszen – ahogy a *Magyar Polgár* hangsúlyozza – a darab legelőször került magyar színpadra és fordítója nem más, mint Ferenczi Miklós, a közönség is méltányolta, E. Kovácsot tapsviharral búcsúztatta és az egyetemi ifjúság külön is elkészönt a színésztől, babérkoszorút ajándékozva neki.³¹ A választmány a maga módján búcsúzott el tőle, gr. Esterházy Kálmán indítványozta, hogy méltányos lenne, ha a választmány „némi anyagi elismerésben részesítené, nem mintha intendáns Korbuly Bogdán úr mint színészt, rendezőt, és művezetőt tett szolgálataiért meg nem fizette, s teljesen ki nem elégítette volna, hanem azon lelkesedésért és buzgalomért mellyel az intézet művészi érdekeit ápolta.”³² Ennek következtében négyszáz forinttal jutalmazták.

E. Kovács távozása egyben azt is jelentette, hogy művezető nélkül maradt a színház. A sajtó már az év elejétől azon spekulált, hogy kit neveznek majd ki. A választmány Benedek József mellett döntött, a Nemzeti Színház fiatal tagját hívta meg. A lapok már e hír hallatán aggódni kezdtek: az új művezetőnek nincs tapasztalata, s bár az idő bizonyosan meghozza, mi lesz addig a színházzal?³³ A bizonytalanságot az is fokozta, hogy többen távoztak a színháztól, a nyári idény május 4-én kezdődött, viszonylag új társulattal. Miután Benedek nem bizonyult megfelelő művezetőnek, következő évadra újból művezetőt kellett keresni. Az új jelölt Molnár György volt, aki 1879 januárjában vendégszerepelt Kolozsváron a *Lear királyban* – a *Magyar Polgár* szerint színészként

²⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, Színházi jegyzőkönyv

³⁰ *Magyar Polgár*, 1877. november 18.

³¹ *Magyar Polgár*, 1878. április 11.

³² KÁL, Fond 313: Magyar színház, Színházi jegyzőkönyv

³³ *Magyar Polgár*, 1878. január 20.

kevésbé jó, rendezőként viszont „kiváló ügyes” és látszik a sok stúdium.³⁴ Egy héttel később már arról tudósítottak, hogy megkezdődtek a vele való tárgyalások, néhány nappal később aláírta a szerződést. Kezdetben a *Magyar Polgár* nagy reményeket fűzött Molnárhoz, aki „megköveteli a legnagyobb pontosságot és szorgalmat, úgy látszik, mindenben maga áll elő jó példával. Kétségtelen, hogy csakis ily úton várhatunk jó és összevágó előadásokat.”³⁵ Új éra kezdődik vele, állította a lap, az első előadások sikeréről számolt be (a közönség érdeklődött az új művezető iránt), azonban nemsokára elkezdte ironikusan fricskázni Molnárt, ez az évad során egyre erőteljesebb kritikává alakult. A konfliktus ennél sokrétűbb volt és – ahogyan a sajtó- és levéltári források tanúsítják – a nyilvános szférában és a színház belső köreiben egyaránt megjelent. Molnár más művezetői habitust képviselt és különösen a sajtó éppen emiatt számított korszakváltásra a színház vezetésében, de a művezető hamarosan azzal kellett szembesülni, hogy újításait nem tudták elfogadni. A *Magyar Polgár* folyamatosan szerepeltette Molnárt hasábjain, az egyre negatívabb kritika által megítélését irányította és végül távozásának is egyik oka volt.

1.3.1. Görögtűz és plakátok – látványosságok és botrányok

A színház vezetősége és a sajtó egyaránt nagy elvárásokkal nézett a Molnár művezetősége elé. Hivatkoztak arra, hogy a „semmitől felépítette a Népszínházat”, és arra is, hogy három hónapig tanulmányozta – tehát átlátja – a kolozsvári színház működését, így mintegy e téren korábbi sikerekkel rendelkező szakember, a kolozsvári színházat is eredményesen vezetheti. Újítási kísérletei azonban, már a kezdetektől, inkább ellenérzést váltottak ki. Az egyik ötlete az volt, hogy a színház gyártsa magának görögtűzet. Az évad elején, a színészek (Jónás rosszállva jegyezte meg, hogy csupán az elsőrendű színészek, akiket feltehetően sértene, ha „ha a rántott csibét egy kórlista mellett kellene elköltsenek”³⁶) bemutatkoztak az Új Világ vendéglőben. Molnár a színház vezetőségének bevonulásából látványosságot csinált, görögtűz fényével árasztotta el őket, majd kijelentette, hogy ezután maguk gyártják. Később a Molnár kritikájában ez többször is előkerült, egyrészt a

³⁴ 1. *Magyar Polgár*, 1879. január 10.

³⁵ *Magyar Polgár*, 1879. május 3.

³⁶ *Magyar Polgár*, 1878. május 8.

fontosabbnak ítélt problémákkal például a tagok szerződésével szemben példázták ennek jelentéktelenségét. A Magyar Polgár helyteleníti azt, hogy ugyanarra a szerepkörre több színészt is szerződtes Molnár, felesleges pazarlásnak tekinti, főleg akkor, amikor a „gazdálkodást a bűdöskövek gyufánál kezdi.”³⁷ (Itt máris megjelenik a művezető egy másik újítása, a párhuzamos szereposztás, erről később részletesebben is szó lesz) Ráadásul a karszemélyzet is szedett-vedett, „kikkel nehéz lesz festői csoportokat teremteni – még görögtűz fénye mellett is.”³⁸ Molnár újításainak egy része a látványhoz, látványossághoz kapcsolódik, és ha a görögtűzről rendszerint kissé rosszallóan ír a sajtó, az előadások plakátokkal való népszerűsítéséből kisebb botrányt generált. A színházi vezetőség az 1870-es években egyre inkább igyekezett kiszorítani a látványosságokat a színház köréből, ez irányú törekvéseit a sajtó is támogatta. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a mutatványosokat próbálták távol tartani a színpadról, hanem azt is, hogy a színházi előadások hirdetésében, a színlapokon megjelenő megfogalmazásban kerültek az általuk „vásárinak” titulált sajátosságokat. Korábban E. Kovácson is számon kérték, hogy miért engedélyez olyan hatásvadász jelzőket a színlapokon, amelyek vásári trüppökhöz valók,³⁹ Molnár azonban a helyi sajtó által közvetített *nemzeti* színház koncepcióval nem összeegyeztethető reklámfogást alkalmazott a *Piros bugyelláris* – Csepreghy Ferenc különben gyakran játszott népszínműve – népszerűsítésére, az esetet a sajtó részletesen tárgyalta. Egy reggel ugyanis Kolozsvári utcáin falragaszok jelentek meg, amelyek a *Piros bugyelláris* különböző jelenteteit ábrázolták. A *Magyar Polgárban* azonnal reflektált az esetre és botránynak minősítette, a közönség (legalábbis elvárt) reakciójára is reflektálva: „lehet képzelni, hogy közönségünk minő lelkesedéssel fogadta e megszegyenítést, melyet Molnár úr őrajta és a nemzeti színház reputációján ejtett.”⁴⁰ Ezt hosszabb felháborodott – a jelek szerint beküldetett – írás követte, mely azt a csődületet ecsetelte, amely a „nagy színes ponyvák” felfedezésekor keletkezett, és egyre csak nőtt, amikor az ecsetvonásokban a színházi festő, Beczkói munkáját ismerték fel. A beküldő leírja ugyan, hogy emlékeztek „a külföldön megfordult emberek, hogy a kisebb színházak színlapjai néha illusztrálva

³⁷ *Magyar Polgár*, 1879. május 13.

³⁸ Uo.

³⁹ „A színlapon a következő jelzőket olvassuk»Rodolfo« [a fekete lovag], »Homodei«[a rettenetes kém]. Szabad-e tudnom, hogy mit jelentenek a kolozsvári nemzeti színház színlapjain e minden kritikán alul való, vidéki trüppökhöz sem méltó kifejezések?” *Magyar Polgár*, 1874. január 28.

⁴⁰ *Magyar Polgár*, 1879. június 4.

jelennek meg, de az illusztrációk egészen más genret képviselnek.”⁴¹ Állítólag a városban időző német vásári komédiás bódé tulajdonosa perrel fenyegette a színházat, mivel az ő „nem azért fizeti a városnak a kommerciális taksát, hogy ugyanekkor egy másik komédiás ártsa bele magát az ő mesterségébe. Az ő jogos publikumát nem lehet elvenni, kenyerét nem szabad szájából kilopni.”⁴² A – bizonyára eltúlzott és kissé nevetségessé váló – botránynak beszédes a kontextusa: utal arra az önképre, amelyet a színház ki akart alakítani azzal, hogy bizonyos előadástípusokat kiszorított és a vásári bódékba akart végképp elhelyezni, éppen erre utal Teleki Sándor néhány nappal később megjelent tárcája, ahol azokat a régi színházi szokásokat, közönségcsábító fogásokat részletezi iróniával, amelyek éppen a városi terekben való hangos felvonulásokra, kardnyelőkre, akrobatákra és mutatványokra apelláltak a közönség megszólítására. Másrészt ezek a reklámok, amelyek úgy kategorizált a lap, mint „olyan képek, mint amilyeneket a falusi vásárokon mutogatnak egy verkli kíséretében” egyben az új mediális formák alkalmazásának problémáit is felvetik. Az ehhez még hozzá nem szokott közegben a reklámként funkcionáló színes plakátok felháborodást keltettek, a közönség nem tudott mit kezdeni ezzel új formával és a sajtó elutasította, hozzáfűzve, hogy Molnár a Népszínház volt művezetőjeként két reklám-fegyvert hozott magával: a görögtűzet és a plakátokat. Ugyan a kezdetekben a pozitív tulajdonságok közé tartozott Molnár jelentős szerepe a Népszínház működésében, egyre inkább negatívummá vált és azt kezdték hangoztatni, hogy magával hozta a Népszínház hibáit, közöttük a látványosságok gyakori megjelenését. Korábban K. Papp Miklós egyik színdarabja, az *Ördög bibliája* című népdrama bemutatója itt volt, a bukást a szerző éppen a színház profiljával – a víg muzsikák előnybe helyezésével az erősebb drámai jelleggel szemben – próbálta magyarázni.⁴³

A Molnár György művezetésével induló évadhoz fűzött elvárások nem teljesültek be, elismerték ugyan pontosságát, a kemény munkát, amit a színészekről megkövetelt, azonban a látványra fókuszáló újításait nem tudták elfogadni, elsősorban a sajtó ellenezte azt a kolozsvári vezetéstől eltérő habitust, amit Molnár képviselt. Míg a *Kelet* az ő álláspontja mellett állt ki, a *Magyar Polgár* rendszeresen támadta és a kísérletezések évadainak sorába állította az 1879-1880-as évadot is. Amikor pedig Molnár felvetette a Nagyváraddal való hosszabb távú szövetkezés lehetőségét – és ezzel együtt egy váradi

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ 1. *Magyar Polgár*, 1879. március 5.

színház felépítését a kolozsvári költségein – K. Papp Miklós, aki főként a bizonytalan hetvenes években következetesen elutasította a Nagyváradra való vándorlást, sorozatot indított a *Polgárban* a terv ellenzékeképp, a felelősséget kérve számon a művezetőn: „Molnár úrnak könnyű, ma itt van, – holnap felszedi sátorfáját s egy házzal odább áll.”⁴⁴ A művezető *A kolozsvári és nagyváradi színügy* című könyvében éppen a nagyváradi vándorlás előnyeit igyekszik megmutatni – kitérve a műsor gyors változására és arra a nehézségre, amit a színészek számára jelent a sok betanulandó darab, és azt állítja, Várad „időt és pénzt” adna, cserélődne a közönség, a darabok viszont nem. Azt is megjegyezte írásában, hogy felterjesztését sokan gondolkodás nélkül elutasították, „ama rég eltört vesszőparipára ültek, hogy »egy nemzeti színháznak nem illik vándorolni.«”⁴⁵ Javaslatait elutasították, hiszen azt látták, hogy éppen az elvárások ellen javasolt – sokszor megfontolt – lehetőségeket. Az eltérő elképzelések ütközési felülete tovább nőtt Molnár különböző szerepköreinek eltérő fogadtatásával.

1.3.2. Művezető, rendező vagy színész?

Molnár a szereposztásban is újítani próbált, igyekezett bevezetni a párhuzamos szereposztást, ezért ugyanarra a szerepkörre két színészt is szerződtetett – a sajtó értetlenkedve állt Bokodi Antal szerződése előtt, akit a Szentgyörgyi István által betöltött szerepkörök eljátszására alkalmazta a művezető,⁴⁶ de később is negatív kritikát írt a sajtó arról, hogy – ugyan a fiatal művészeket is fel kell karolni – gyengébb színészeket szerepeltet a befutottak helyett.⁴⁷ Az nyilvánosságban egyre gyakrabban vádolták rossz szereposztással, s bár szerződésileg az ő szerepkörébe tartozott ez a feladat, a színházi vezetőség magának akarta ezek után kisajátítani. Levélváltásuk Molnárral a művezető hatásköre köré épült, Molnár nem akarta átengedni ezt a „kényes, terhes és komplikált”

⁴⁴ *Magyar Polgár*, 1879. július 19.

⁴⁵ MOLNÁR 1879, 12.

⁴⁶ 1. *Magyar Polgár*, 1879. május 13.

⁴⁷ Pálmay Ilka egy jutalomjátékát követően a következőket írta a *Magyar Polgár*: „Meg kell jegyeznünk, hogy a darab általánosságban a lehető gyarló előadásban részesült, aminek az volt a legtermészetesebb oka, hogy a szerepkiosztás botrányosan rossz volt. Oly szerepeket bízunk gyöngé kezekre, melyek rutinirt énekesnőnek is gondot adnak. Miért van a színháznál Halmainé asszony és Erdélyi Marietta, ha elvitáztatlanul neki való szerepeket Batekné és Temesváriné asszonyok éneklik és játsszák? [...] Hol van tehát a hiba? Abban van, hogy a művezető nem bír érzékkel a szerepek kiosztásánál vagy gyöngeségből túlbecsüli a gyengébb erők buzgalmát.” *Magyar Polgár*, 1879. augusztus 22.

természetű feladatot,⁴⁸ azzal érvelt, hogy ő kialakított egy saját gyakorlatot, aminek a felborítása zavart eredményezne a színészek között. A sajtó arról tudósított, hogy emiatt benyújtotta a felmondását majd később visszavonta, mert megoldódott a probléma, a levéltári anyag tanúsága szerint azonban nem volt ilyen egyszerű. A levelezés további részében Molnár felháborodva írta az igazgatóságnak, hogy „a művezető kezd pictus masculus lenni s így elveszíti a szükséges erőt, amely a gépezetet összetartja,”⁴⁹ ezt a színészekből álló gépezetet, amely előtt egyrészt a művezető veszített tekintélyéből azzal, hogy hatáskörét leszűkítették (így az igazgatóság „fabábjává” vált), másrészt a személyzet „suttog, bűg, mert olyan dolgokat olvas a lapokban és hall szájról szájra adva, amik igazgatósági titkok.”⁵⁰

Ezek a hatáskörátlépések igen gyakoriak voltak, a sokszereplős vezetés összetettségéhez az is hozzájárult, hogy sokszor több szerepkört töltöttek be egyszerre a színházon belül. Molnár mellett, hogy művezető volt és közvetített a színészek és az intendatúra között, kiosztotta (volna) a szerepeket és összeállította a repertoárt – ez utóbbival ugyancsak akadtak gondjai. Sok újdonságot vitt színre, a *Magyar Polgár* szerint azonban gyakran választott rossz darabot: hol az volt a probléma, hogy a színlapon reklámozott díszlet nem jelent meg a darabban, hol az, hogy olyan darabot választott, amit rendszerint a téli idényben játszottak, az ehhez szokott közönség pedig nem ment el.⁵¹ Végül azt a következtetést vonta le, hogy Molnárnak nem sok érzéke van ahhoz, hogy mit lehet és mit nem szabad színpadra hozni a kolozsvári közönség előtt.”⁵²

Mindemellett Molnár rendezői és színészi státusszal is bírt. A rendező Molnárt a *Magyar Polgár* (is) dicsérte, elsősorban szorgalmát és pontosságát tartotta fontosnak: „Molnár elvitázhatatlan érdemei közé tartozik, hogy színtársulatunkat rendhez és lehető pontossághoz szoktatta. Helyes!”⁵³ nyilatkozott a beszédes *Róráte-próbák* cím alatt megjelenő írásban. A *Magyar Polgárban* majdnem napi szinten megjelent negatív kritikát próbálta ellensúlyozni a *Kelet*. A két jellemzően minden vitában ellentétes oldalra állt, így ebben az esetben a *Kelet* pártfogolta a művezetőt és amikor már köztudott volt a

⁴⁸ l. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 118, ff. 21.

⁴⁹ l. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 118, ff. 26.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ l. pl. *Magyar Polgár*, 1879. május 29. és június 24.

⁵² *Magyar Polgár*, 1879. július 2.

⁵³ Uo.

lemondása – amit a *Polgár* elégedetten nyugtázott (visszamehet Szabadkára, ahol „jól kitombolhatja magát a színpadon”⁵⁴) – azzal vádolta K. Papp lapját, hogy megbuktatta Molnárt (a művezetővel szimpatizáló *Magyarország* című pesti lap azt írta, hogy a lap „valóságos hajtóvadászatot indított ellene”), akit az eddigi legjobb művezetőnek tartott és áldozatként tüntet fel, hiszen az intendatúra állandó beavatkozása „megbénítja, sőt lehetetlenné teszi a művezetést.”⁵⁵ A *Polgár* azzal védekezett, hogy amikor megérdemelte az elismerést, meg is kapta, a jól sikerült daraboknál megjegyezték, hogy „a Molnár szorgalmának nyoma látszott minden irányban, s ezt nagy készséggel ismerjük el, – ha nem is tartunk mindent szentírásnak, amit Molnár mond vagy kigondol olykor-olykor.”⁵⁶ Nem tartották viszont jó színésznek, erről gyakran cikkeztek, néha éppen abból indulva ki, hogy őt egy bizonyos feladatra szerződtették: művezetőnek hívták, tehát „ne okvetlenkedjen a színpadon,” ahol túljátssza szerepeit. Molnár játéktípusáról folyamatosan kritizálták, a „rég franciá romantikus iskola már elévült”⁵⁷ maradványának tartották. „Minden szótagja után egy-egy művészi pausát használ – de ezalatt forognak a szemei, szempillája majd fennakad, majd sebesen kezd pislogni vele. Felkiáltásai rémesek” – jellemezte a *Magyar Polgár* színházi referense.⁵⁸ Teleki Sándor egy tárcát írt Molnár játékaról, amiben Pergő Celesztint, a század első felének sikeres kolozsvári színészét nevezi meg szellemi atyjaként.⁵⁹ A kolozsvári színházban megszokott rendezői, művezetői és színészi habitussal egyaránt ellenkeztek Molnár elvei, de ezen kívül viselkedése is okot adott a sajtó felháborodására: „Molnárt megbukott művezetőnek tekintjük. Bukásának egyik oka modora, mely kihívó és sértő.” Egy jutalomjátéka kapcsán pedig ez olvasható: „Ha a kérkedő és szájhős Molnárnak nem is vagyunk barátai, de a szorgalmas művezetőnek mégis őszintén óhajtjuk, hogy jutalmazza meg a közönség fáradozásait,”⁶⁰ egyben burkolatlanul utalva arra is, hogy a művezető klakköröket, fizetett tapsolókat hívott a színházba.

⁵⁴ *Magyar Polgár*, 1879. november 6.

⁵⁵ *Magyar Polgár*, 1879. november 8.

⁵⁶ *Magyar Polgár*, 1879. június 15.

⁵⁷ *Magyar Polgár*, 1879. május 16.

⁵⁸ *Magyar Polgár*, 1879. szeptember 14.

⁵⁹ *Magyar Polgár*, 1879. november 1. A *Magyarország* című pesti lap meg erre meg is jegyezte, hogy a *Polgár* még „a derék Telekit is ráveszi egy dárda hajítására.” *Magyar Polgár*, 1879. november 13.

⁶⁰ *Magyar Polgár*, 1879. augusztus 29. illetve szeptember 11.

Ahogy arról már korábban is szó volt, a színház vezetésében sokszor kerültek egymással konfliktusba a különböző, azonban még képlékeny határokkal rendelkező szerepkörök. Ezek megsértése a hatáskör, a tekintély, és ahogy Molnár esetében is látszik, az autonómia megsértését jelentette. A korabeli sajtó számára igen termékenyek voltak a belső konfliktusok, ürügyet kínáltak arra, hogy a színház általuk elképzelt reprezentációját körvonalazzák, ugyanakkor arra is, hogy megmutassák saját hatalmukat a rivális lapokkal szemben és a színházi vezetéssel szemben egyaránt. A *Magyar Polgár* befolyása a Molnár körüli vitákban nagyon látványos, megkonstruál egy képet a művezetőről, az idegenről, ezzel sajátos kényszerpályára állította őt: az, ahogyan a sajtó beszélt róla, meghatározta viszonyát a közönséggel, befolyásolta színházi döntéseit – ezzel elismerte és megerősítette a lap státusát. A *Polgár* Molnár kolozsvári utóéletét is meghatározta, hiszen az általa utólag kiadott, a színház problémáit tárgyaló röpiratot határozottan cáfolta, úgy, hogy folyamatosan visszautalt a néhány hónappal korábban lefolyt vitákra.

1.3.3. Az én búcsúm Kolozsvártól – Molnár kritikája a színházról

A kolozsvári sajtó folyamatos negatív jelenléte biztosított Molnár Györgynek a nyilvános térben. Ez idő alatt a kolozsvári színház művezetőjeként, rendezőjeként és színészeként működő Molnár nem vett részt ezekben a vitákban nyilvánosan – ellentétben Mátray Betegh Bélával, akivel K. Papp Miklós nyílt vitát folytatott a *Magyar Polgárban*. Később azonban ő maga is felhasználta a nyilvánosságot, röpiratot írt, amelyben feltárta a kolozsvári színház problémáit, és noha helyenként ő maga is átvette azt vádoló-célozgató stílust, amelyet vele szemben alkalmazott a lap, józan meglátásait írta meg a mutatóanyagként sajtóban publikált, majd kötetben megjelenő összefoglalójában. A *Magyar Polgár* tudósított Molnár röpiratáról, amely szerinte „nem színházunk ügyével akar érdemlegesen foglalkozni, hanem egyszerűen scandalumokat hajhász, talán privát bosszú kitöltésére. Vastag ferdítések, valótlanosságok és piszkos célzások egész halmazát tartalmazza,”⁶¹ majd cikksorozatot indított a röpirat margójára, több héten keresztül cáfolta Molnár kijelentéseit.

A volt művezető a színházi könyv-, díszlet- és bútortár rendezetlenségétől és hiányosságaitól kezdve a gazdasági vezetés homályáig széles skálát fedett le. Kitér arra,

⁶¹ *Magyar Polgár*, 1880. június 20.

hogy az ő javaslatára vezettek be egy új – és bár bonyolult, de viszonylag jól átlátható és ellenőrizhető, a pesti nemzetiben is használatban lévő jegykezelési szabályzatot (amit azonban nem követtek, ezért összekuszálódott az elszámolás.)⁶² Röpiratának egyik kiemelt problémája a deficit: mi lesz a megemelt szubvencióval és hova lett az több, mint 50000 forint, amit Korbuly négy év alatt a saját vagyonából áldozott a színházra. Az egyik lehetséges válasz szerint (ahogy nagyon hasonlóan megjelent korábban K. Papp Miklós és a választmány vitájában is) a „szakértelmetlenség, tehetetlenség, hanyag és könnyelmű felügyelés, tervtelen rendszertelenség, a dilettantizmus és a sport-kedvtelés mániákus üzelve közt kallódhatnak el a jövedelmek.”⁶³

Molnár az egyik legnagyobb problémát a háromtagú intendatúrában látta. „Mind a három úgy el van foglalva saját számtalan hivatalával és ügy-bajaival, hogy bizony nem csoda, hogy annyiféle mesterség mellett a színigazgatás mesterségében csak zavarnak és kavarnak. [...] Jött az egyik és ezt kívánta; jött a másik, ez egészen ellenkezőt akart; végre jött a harmadik és ez megint mást. Megszületett a káosz és elkezdődött a művezető kínos, tojás közti tánca.”⁶⁴ A *Kelet a Magyar Polgárhoz* hasonlóan cikksorozatot szentelt Molnár röpiratának kritikájára, azzal indítva, hogy bár mindig pártolták Molnárt a kolozsvári működése alatt, a röpiratot nagyképűségnek tartja, amely mindenkit megsért.⁶⁵ A *Kelet* pártolása ezzel megszűnt, a volt művezető ekkor már külsősként írta kritikáját a kolozsvári színházról és a lap, bár korábban voltak a Molnáréhoz hasonló meglátásai, ez esetben a színházzal szemben protekcionista módon viselkedett, igyekezett enyhíteni a kívülálló vádjait és a *Polgárhoz* hasonlóan cáfolni kezdte a röpiratot. Ez utóbbi azonban valós problémákat fogalmazott meg, a hármast intendatúra kérdésére – még Molnár művezetősége alatt – *Magyar Polgár* is kereste a választ: az aktuális esetben a „sok bába között elvesz a gyermek”, a lap válasza az volt, hogy a kormány vegye kézbe a vezetést és egy intendánst nevezzen ki.⁶⁶ Az 1879-es év jegyzőkönyvében az egyik választmányi ülése Groisz Gusztáv és Szász Béla felszólalásából az derült ki, hogy az ülések ritkán és rendszertelenül voltak megtartva és ez a káosz uralkodott az színházban: az igazgatóság

⁶² I. MOLNÁR 1880, 18. A levéltári anyagban, fasc. 119, ff. 15–18.

⁶³ MOLNÁR, 7. A passzió-sportokra, amelyeket állítólagosan az intendánsok üznek, később is utal könyvében.

⁶⁴ Uo. 23.

⁶⁵ *Kelet*, 1880. július 16.

⁶⁶ *Magyar Polgár*, 1879. november 9.

kénye-kedve szerint cselekedett, halmazával költötte a színház a pénzét, átláthatatlanok a döntések. Szász Béla a színészek felkészületlenségét és fegyelmetlenségét, a műsor ingadozását a laza kormányzásnak tulajdonította: „a hármasság igazgató bizottság tagjai – úgy mond – hárman három felé intézkednek, vagy éppen senki se intézkedik, tanulságául annak, hogy ezen rendszer célszerűtlen, - kellő időben tervszerűen egységesen, tehát kívánt sikerrel csakis *egy* erős szakértő képes egy ilyen intézetet vezetni.”⁶⁷ A hármasság intendatúra – a választmányi tárgyalások tanúsította aktualitása és a Molnár röpirata általi nyilvános problematizálása ellenére csupán néhány év múlva változott meg. 1883-ban kettős intendatúra alakult, majd 1884-ben gróf Esterházy Kálmán volt maradt egyedül, a következő évben a minisztérium átalakította a választmányt, ötre korlátozta a tagok számát és ő nevezett ki intendánst.

A színház gazdasági helyzetéhez is kapcsolódva, Molnár kitért egy harmadik, szerinte igen fontos kérdésre: Korbuly, aki a színházi adminisztrációban betöltött szerepe mellett a kolozsvári Hitelbank igazgatója, kölcsönöket adott a színészeknek, így összekeverve két funkcióját. A volt művezető problematikusnak tartotta ezt az eljárást, ugyanis egyenes módon befolyásolta például azt, hogy kit lehet elbocsátani a színháztól. Aki tartozott a Hitelbanknak, annak a fizetéséből vonták le a megfelelő pénzüsszeget és Molnár szerint nem távozhattak az intézménytől, amíg nem törlesztette a kölcsönt. Ezzel alig leplezve azt állította, hogy a vezetés korrupt és a színház kárára belső üzletek folytak: „a Hitelbank és Korbuly tehát az általa és hozzátartozói által ingyen használt páholyok élvezete [...] mellett még pénzkölcsönöket is forgat az intézetnél, kamatokat szed a személyzettől és a színház által fizetett, a belügyminiszter által kinevezett pénztárnokkal kezeltet olyan pénzeket, melyek nem taroznak a színházhoz s nem is méltók, sőt károsak az intézetnek.”⁶⁸ A *Kelet* elismerte ugyan, hogy e vádnak volt alapja, hogy egy nemzeti intézetnek semmi köze egy pénzüzet ügyeihez, és e visszaélés megszüntetése követelendő, de Korbulyt pártfogolta, amiért a sokszor anyagi nehézségekkel szembenező színészeket ilyen módon segítette.⁶⁹

⁶⁷ KÁL, Fond 313: Magyar színház, Színházi jegyzőkönyv

⁶⁸ MOLNÁR, 30. Ahogy fentebb már volt szó róla, évekkel később Korbulyt a színház pénztárosához címzett leveléből kiderül, hogy ekkor is érték hasonló vádak: magánemberként és a Hitelbank igazgatójaként segített a hozzá kölcsönért forduló színészeknek. Tóthnak és a színészeknek is megírta, hogy a továbbiakban az ilyen vádak elkerülendő, ne forduljanak hozzá többet kölcsönért.

⁶⁹ 1. *Kelet*, 1880. július 17.

Molnár György egyéves kolozsvári művezetősége alatt nagyon gyakran jelen volt a sajtóban, amely azonnal reflektált minden hírértékűnek tekintett döntésre, gesztusra, sokszor maga generálva botrányokat, ezzel a művezető pályáját és a színházi vezetőség döntéseit is alakítva. Mindez – kiegészítve a belső levelezésekben lezajlott egyet nem értésekkel és kompromisszumkötésekkel – megmutatja a színházi (művészeti és adminisztratív) vezetés összetettségét, a hatáskörök kialakulását. A cikksorozat lezárásával a vita is lecsendesedett, a hármasság igazgatóság nem hívott új művezetőt a következő évadra, hanem átvette a művészeti vezetésként Mátrai Betegh Bélát nevezték ki, főrendezői pozícióba. Feltűnésmentesen kezdődött az új évad, a színház jóval kevesebb teret kapott 1880-as év második felében, ekkor Kolozsváron rendezték meg az országos dalárünnepélyt, a sajtó erre fordította figyelmét. A Molnár vezette évad anyagilag nem volt sikertelenebb, mint a megelőző, a művezető a kolozsvári színházi gyakorlattól eltérő színészi habitussal és vezetői koncepcióval érkezett, a hozzá fűzött nagy elvárások gyorsan ellenségeskedéssé váltak, a sajtó felerősítette a vitákat, Molnárnak hatalmas negatív médiajelenlétet biztosítva, ami minden bizonnyal hozzájárult távozásához. A sajtó már-már démonizálta őt, Molnár azonban tapasztalt és neves színházi szakemberként érkezett Kolozsvárra. Stílusa viszont egyszerre volt elavult (színészi játéka) és nagyon új (az mediális lehetőségek újszerű kihasználása, újfajta reklámkultúra a festett plakátok által). Egyiket sem fogadta el Kolozsvár, ahogyan a józan és a valós problémákra reflektáló megjegyzéseit sem. Ezek – a színház aktuális problémái mellett – felvetettek egy másik kérdéskört is: hány szerepük volt a vezetésben részt vevő személyeknek, a színház mellett milyen más fórumon kerültek egymással kapcsolatba és ezek a szerepkörök hogyan fértek és hogyan befolyásolták a színházban betöltött szerepüket, milyen erővonalak mentén épült fel ez a hálózat és milyen viszonyban volt a nyilvánossággal. A Molnár körül kialakult polémia megmutatja ez utóbbinak a hatalmát, a sajtó, különösen a *Magyar Polgár* és K. Papp Miklós státusa is nagyon jól körvonalazható: a nyilvános vitákkal a közönséget és Molnár pályájának alakulását egyaránt befolyásolták, a folyamatos sajtójelenlét Molnárt belekényszerítette ezekbe a polemikus helyzetekbe, a szerkesztő pozícióját pedig – akinek számára a viták szintén erős mediatizáltságot jelentettek – megerősítette. K. Papp a színházi ügyekben jól informált, kritikus hangú újságíró képét megkonstruálva, rendhagyó módon, a vitákon keresztül (is) bekapcsolódott az intézmény belső hálózatába. A vezetés a döntéshozatalban kénytelen volt számítani az ő véleményével is, így a nyilvánosság képviselőjeként ennek a hálózatnak a csomópontjává vált. A következő fejezet körvonalazza azt az erdélyi értelmiségi hálózatot – kiemelve K.

Papp Miklóst, mint csomópontot – melynek tagjai számos más szerepük mellett a színházhoz is kapcsolódtak.

2. K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat

A 19. századi társadalmi struktúraváltozás következtében a kulturális elit összetétele és részben szerepe is fokozatosan átalakult. Az – önmagát újratermelő – rendi értelmiség mellett megjelent a polgári, s bár a század elején is voltak olyan értelmiségi funkciók, amelyeket az arisztokrácia túl kevésre tartott – mint például a papi és általános iskolai tanári állásokat, amelyeket ingyenes képzéssel vagy ösztöndíjakkal népszerűsítettek az alsóbb osztályok körében⁷⁰ – a rendi értelmiség mellett megjelent honorációs értelmiségi fogalomnak a 19. század évtizedeinek folyamán változott, vagy legalábbis árnyalódott a jelentése. Az 1820-as években elsősorban arra az értelmiségi rétegre vonatkozott, amely ugyan nemesi származású volt, de már saját fizetéséből élt, a 30-as években nőtt a nem nemesi származásúak száma, de ezek átvették a rendi életvitelt és értékeket, 1840-ben sem volt még nagy az orvosok, gyógyszerészek, írók, újságírók, mérnökök, művészek aránya, de a polgárosodás egyre erősebben éreztette hatását.⁷¹

Az arisztokrácia és a polgárság találkozásának egyik jelentős fórumát a 19. században virágkorukat élő egyletek alkották. Ezek valamilyen szintű együttműködésre készítették a különböző társadalmi rétegeket, elvben demokratikus alapon működtek, azonban belső hierarchiájukban még látható volt az arisztokrácia vezető szerepe: a választmányi elnök jellemzően nemes volt, a nemesi összetétel aránya nagyobb volt, bizonyos egyleteknél azonban olyan szimbolikus gesztusok is megjelentek, hogy egy nemes és egy polgár kettősére bízta a választmány vezetését. Voltak olyan egyletek, amelyek – már nevükkel is, l. Pesti Polgári Lövészegylet – elsősorban a polgári réteget célozták meg és polgári identitást közvetítettek, a polgármester vezető pozícióban volt, kiadványaikkal viszont saját társadalmi csoportjuk, a polgárság historizálására törekedtek, így mintegy legitimizálva a nemességgel való demokratikus viszonyt, ezzel egy időben átvéve egy rendi életvitelt is.⁷² Innen nézve a politikatörténet egykori klasszikus tétele, amely szerint a rendi társadalmat forradalmi módon felváltotta a meritokrácia, árnyalásra szorul: 1849 után is sok tekintetben az új magyar értelmiség rendi logika szerint

⁷⁰ MAZSU, 1997, 106.

⁷¹ l. MAZSU, 2012, 99–103.

⁷² l. TÓTH, 2005. A reformkori pesti egyleteket a nemesek és polgárok közötti viszonyok elemzésének tükrében közelíti meg, a társadalmi és felekezeti megoszlást tekintetbe véve.

szerveződött, saját szerepeit rendi szótárakon keresztül értelmezte (például a vezető, gyakran már nem nemesi származású értelmiséget az ész arisztokráciájának nevezték.)

A nemesi–nem nemesi interakció intézményesült formáit – az egyleteket, irodalmi és tudományos társaságokat, akadémiákat – megelőzte a *respublica litteraria* kölcsönös segítségen alapuló hálózata s noha időben korábbra esett ennek a virágkora, modellje sokáig érvényes maradt, ez elgondolkodtató távlatokat nyújt akár a 19. század közepén zajló folyamatok megértéséhez is. A tudósok világát a mindennapi világ normáitól elkülöníteni igyekvő, a tagok közötti együttműködésben és kapcsolattartásban megragadható társadalomnak, bár elvben szintén egalitárius alapon működött, megvolt a saját hierarchiája – ami azonban nem minden esetben egyezett meg a külvilág rendjével. A kapcsolati tőkének meghatározó volt a szerepe a tudósok e köztársaságában, a közösséghez való tartozásnak nem volt feltétlenül szükség ahhoz, hogy valaki író, tudós legyen, egyszerűen a tagokkal való – főként levelezésen keresztül megvalósuló – kapcsolat által része lehetett a *respublica litteraria*nak. Ennek társadalmi vonatkozásait vizsgálva, Anne Goldgar az intézmények által sokáig kevésbe összefogott, igen fragmentált tudósi társadalom tagjai közötti köteléket a kölcsönös támogatás elvével magyarázza, „lekötelezett közösségnek” nevezi, amely egy „lekötelezettségi hálózat” mentén működött.⁷³ A sajtó egyre határozottabb térnyerésével nemcsak a társadalom strukturális átrendeződésére volt hatással – egyszerre alakítva és megjelenítve ezt a folyamatos polémiaikkal, a nyilvános „okoskodással” a szó pejoratív értelmével együtt, amit Habermas a polgári nyilvánosság és a közhatalom vitájának „sajátos és történetileg példa nélküli” közegének nevezett⁷⁴ – hanem a külvilágtól önmagát részben elhatároló *respublica litteraria* belső dinamikáját is megbontotta. A gyors információcsere és a nagy nyilvánosságot kínáló folyóiratok nem tartották be az „utilité, politesse, honnêteté” hármasát, a *respublica litteraria* kölcsönösségen alapuló értékrendjét, s bár a segítség, támogatás szempontjából előnyt jelenthetett a *work in progress* publikálása, a tudósok saját közösségük felhígulásának okát látták a sajtóban.⁷⁵

Dolgozatom második fejezetében a 19. század második felében élő és működő kolozsvári lapszerkesztő, újságíró, író – és még megannyi szerepet kipróbáló – K. Papp

⁷³ I. GOLDFAR, 1995. A „network of obligation”-ról l. különösen az első fejezetet: *Philosophical Transactions: The Republic of Letters as a Community of Obligation*.

⁷⁴ HABERMAS, 1992, 81.

⁷⁵ I. GOLDFAR, 54–114.

Miklóson keresztül a hosszú hetvenes évek erdélyi kulturális elit alakulását igyekszem körvonalazni. A *Magyar Polgár*, az egyik legfontosabb kiegyezés utáni erdélyi politikai lap alapító-főszerkesztőjeként jelentős hatalma volt a nyilvánosság által. A másik jelentős lappal, a *Kelettel* folytatott gyakori polémiái nemcsak a politikai nézetkülönbségekből adódtak, a sokszor személyeskedéssé fajuló viták a rendi-reprezentatív nyilvánosság és a polgári nyilvánosság közötti diszkrepanciákra, a hivatásosodás kezdeti bizonytalanságaira világítanak rá. Ugyanakkor láthatóvá válik az is, hogy a kulturális elit nem volt homogén fogalom, különböző helyzetekben különböző értelmezést kapott, és ez K. Papp számos szerepén keresztül nagyon látványosan megközelíthető. A levéltári- és sajtóanyagot kiegészíti K. Papp eddig fel nem dolgozott gazdag levelezése,⁷⁶ amely kirajzolja azokat a régiókon átívelő vonalakat, amelyek a rendi és a honorácior elit tagjaival egyaránt összekötötték a kolozsvári szerkesztőt és körvonalazza azt – a pontosan a *respublica litteraria* kölcsönösségi elve mentén kiépülő – kapcsolathálót, amelynek általában csak lecsapódását látjuk a sajtóban. E források rendkívül jól megmutatják az erdélyi – és szűkebben kolozsvári – értelmiség alakulását, azokat a közös fórumokat, amelyeknek tagjai voltak, a szerepköröket, amelyeket elvállaltak és ezzel együtt az ebből adódó befolyásukat, ugyanakkor egy önmagát sok szerepben kipróbáló kulturális vállalkozó profilját is kirajzolják. A dolgozat téje tehát e vállalkozó, K. Papp Miklós személyén és kiterjedt kapcsolathálóján keresztül hetvenes évekbeli Erdélyben tapasztalható társadalmi változásoknak és az értelmiségi szerepkörök alakulásának láttatása az irodalmi és kulturális térben.

2.1. Könyvet könyvért, barátságot barátságért. Levelezés és kapcsolatháló

A K. Papp hagyatékában megtalálható anyag a neki címzett leveleket tartalmazza csupán, s bár sok esetben szükség lenne a K. Papp által írtakra is ahhoz, hogy egy-egy levelet kontextualizáljunk és megértsünk, a kutatás első lépésében ezek hiányában is számos jelzésértékű információt lehet találni. Dolgozatom elsősorban a levelek tartalmára figyel ugyan, de a feladók lakhelye, a feladás városának ismeretében a levelek által a mentális térben összekapcsolt közösséget térképre lehet vetíteni. Számomra most annyit fontos érzékeltetni, hogy a helyből, Kolozsvárról érkező leveleken kívül Erdély különböző

⁷⁶ Péter Edit a levelezés egy kis szeletét dolgozza fel K. Papp és Szinnyei József szakmai viszonyát és személyes ismeretségét elemző tanulmányában. PÉTER, 2012.

városaiból, Pestről, illetve a 19. századi Magyarország számos városából címeztek levelet K. Pappnak, és néhány külföldi – Romániából, az Egyesült Államokból, Olaszországból címzett – levél is megtalálható a gyűjteményben. Ugyanakkor a megszólításokra is érdemes odafigyelni, ezek arról árulkodnak, hogy éppen milyen szerepben szólították meg K. Pappot – szerkesztőként, íróként, történészként vagy akár színikritikusként, szakmai vagy személyes levelekről van szó, mennyire formális, illetve mennyire közeli volt a levelezőtársak közötti viszony. Vannak olyan esetek, amikor a „tisztelt Papp úr” néhány levélváltás után „édes Miklósom”-má vagy „drága barátom Miklós”-sá alakult, Szinnyi Józseffel amellet, hogy szakmai kapcsolatot épített ki, igen hamar közeli barátságba került.⁷⁷ A megszólítások, titulusok a kapcsolatháló struktúrája mellett a társadalom szerveződését, a korábbi, rendi szerepkörök kitágulását, átalakulását is körvonalazták. Kövér György rámutatott arra, hogy a 18. század közepétől felfele irányuló eltolódást lehetett megfigyelni a titulusok használatában, mindenkit egy fokkal magasabb címmel szólítottak meg, mint ami megillette volna a történeti-jogi rendben elfoglalt helye alapján.⁷⁸ A dualizmus korában pedig az úri viselkedés már nem kapcsolódott feltétlenül a nemesi címhez, az úriember kategóriájába bekerültek például mindazok, akik különböző egyletek tagjai voltak.⁷⁹

Az áttekintett levelek egy része K. Pappot annak a szerkesztőnek a pozíciójába helyezi, aki munkatársaival élénk kapcsolatot tartott fenn. Ezek csoportja nem homogén, voltak olyanok, akik szívességből, K. Papp felkérésére írtak, sokan viszont szorult helyzetben kértek honoráriumot, mint Balázs Sándor – „más körülmény között isten látja, mit sem kérnék [...], most azonban a nyomorúság kényszerít”⁸⁰ – vagy Jakab Ödön (aki elsősorban K. Papp rövidéletű irodalmi folyóiratában, a *Hölgyfutárban* publikált rendszeresen) - „Előre bocsátom: ne gondolja Ön, hogy én az engem szerető, jó embereket »pumpolni« akarom. Nem! Eddig sem kértem Öntől semmit munkáimért s ezután sem kérek, mikor kerülhetem”⁸¹ – Indali Gyula pedig felháborodott levelet írt a szerkesztőnek azért, mert szerinte „majdnem hét, sűrű nagy ívre terjedő eredeti elbeszélés s 4 eredeti

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ KÖVÉR, 1999.

⁷⁹ I. GYÁNI-KÖVÉR, 1998, 96–99.

⁸⁰ MOL, P2269, Balázs Sándor levele K. Pappnak, Pest, 1864. július 3.

⁸¹ MOL, P2269, Jakab Ödön levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1877. szeptember 11.

költemény [...] már a mennyiségénél fogva is többet érdemelt volna 25 forintnál.”⁸² Úgy tűnik, a honorárium nem volt előre leszögezve és nem is igényelte mindenki vagy legalábbis nem minden alkalommal. K. Papp a folyóiratok mellett a 60-as évek közepén a Kolozsvár Nagy Naptárát majd a Magyar Polgár Kis- és Nagy Naptárát szerkesztette, melyek „irodalmi része kielégíthette a magasabb igényeket is” és „valóságos évkönyve volt az Erdélyrészi neves írók jobb termékeinek.”⁸³ Ebbe kért egy dolgozatot báró Bánffy Bélától, aki szabadkozások közepette – arra hivatkozva, hogy eddig csupán hírlapi csekélyiségeket írt – küldte az írását,⁸⁴ de báró Bánffy Dezső is küldött neki – álnév alatt írt – beszámolót a Magyar Országos Segélyező Nőegyletre vonatkozóan,⁸⁵ gróf Kornis Vilma pedig egy Jókairól szóló naplójegyzetet juttatott el Kolozsvárra (éppen Bánffy Dezső által), és arra kérte K. Pappot, hogy ha a *Magyar Polgárban* nem lenne rá igény, segítsen elhelyezni valamelyik szépirodalmi folyóiratba – a *Nefeletsbe* vagy a *Családi Körbe*.⁸⁶ A kolozsvári lapszerkesztő – már csak a levelek feladóinak névsorán végigfutva – a régi arisztokrácia számos tagjával állt kapcsolatban és ez, ahogy a fentebbi példák is mutatják, gyakran szakmai tökévé konvertálódott. A levelezésnek ez a része a tágabb értelemben vett irodalom körül forog, az irodalomról, írásról, források megszerzéséről, publikálásról, könyvkiadásról, könyvek cseréjéről szóló levelek tartják fenn ezeket a kapcsolatokat és ezzel az ürüggyel lehet újabb kapcsolatokat kialakítani, amelyeken keresztül K. Papp önmagát is helyzetbe hozta: gyakran ő maga tematizálta a kapcsolatait, feladatot, tanácsot adott, megoldást javasolt, problémákat oldott meg – ezáltal ő lett ennek a hálózatnak az egyik fontos csomópontja.

Az irodalom és a tudományos, történelmi dolgozatok köré csoportosult kapcsolatok a *respublica litteraria* egykori hagyományának logikájába illeszthetők be a „szívességet szívességért, könyvet könyvért, barátságot barátságért” („service for service, book for book, friendship for friendship”) elvet követve,⁸⁷ ezt fogalmazta meg és támasztotta alá gesztusával Halmágyi Sándor, akinek K. Papp küldött egy tiszteletpéldányt *Az 1735-iki zendülés története* című történelmi korrajzából, a barátságuk jeléül elfogadta és „minthogy

⁸² MOL, P2269, Indali Gyula levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1878. január 27.

⁸³ Hegyesy Vilmos K. Pappra emlékező tárcájából, *Magyar Polgár*, 1881/35.

⁸⁴ MOL, P2269, báró Bánffy Béla levele K. Pappnak, é.n.

⁸⁵ MOL, P2269, báró Bánffy Dezső levele K. Pappnak, Apanagyfalu, 1879. október 7.

⁸⁶ MOL, P2269, gróf Kornis Vilma levele K. Pappnak, é.n.

⁸⁷ GOLDGAR, 26.

ezen udvariasságot illik viszonzni”, ő is küldött egy példányt egy saját munkájából.⁸⁸ A kolozsvári szerkesztő, aki fiatalon, miután gyenge egészségi állapota miatt nem fejezhette be iskolai tanulmányait, autodidaktaként történelmi tanulmányokba kezdett, *Történeti Lapok* cím alatt, a *Magyar Polgár* mellékleteként 1874-ben elindított egy hetilapot, amelyben Erdély múltjára vonatkozó forrásokat közölt, ezzel a vállalkozással mintegy folytatva gróf Mikó Imre hasonló kezdeményezését, az *Erdélyi történeti adatok* négy kötetét. K. Papp ugyan nem reflektál arra, hogy az erdélyi nemesség által elkezdett hagyományt visz tovább (Mikó magát Benkő József utódjának tartotta a „kútfőnyomozás” terén⁸⁹), de a Mikóval való kapcsolata nem merül ki ennyiben, erről részletesebben a következő fejezetben lesz szó.

A *Történeti Lapok* kitöltése állandó kutatómunkát igényelt szerkesztője részéről, a „történelmi bűvárlatok” során folyamatosan bővülő kapcsolathálóján keresztül lehetősége volt családi levéltárakban kutatni, családi dokumentumokhoz hozzáférni. A forráskiadványnak számító melléklap nagy részét a Wesselényi család zsibói levéltárában való kutatás eredményei tették ki, és nyomdatulajdonos is lévén, K. Papp ezekből külön kötetben is kiadott részleteket (ahogyan a *Történeti Lapokat* is kiadta kötetbe fűzve). Az 1876-os *B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnperét* báró Wesselényi Miklósnak és Bélának ajánlotta. A Wesselényiek ebben az esetben mecénásokként jelentek meg, de nem anyagi hozzájárulásukért, hanem a családi levéltár megnyitásaért illette őket köszönet: „A nagy Wesselényi Miklós fiainak előzékeny szívességeit, barátságos jóindulatukat annyiszor volt már alkalmam élvezni, hogy midőn e munkát nékiek ajánlom: csak hálás tiszteletemnek adok kifejezést. Ők voltak szívesek előttem a zsibói nagybecsű levéltárt megnyitni s ezzel lehetővé tették: hogy hazai történetünket és általában a magyar irodalmat számos rendkívül érdekes adattal ismertessem meg.”⁹⁰ Nem a Wesselényi család az egyetlen, amelynek anyagához K. Papp hozzáfért. Két levél maradt fenn Kispál Lászlótól 1875-ből, illetve 1877-ből, fiától, Kispál Sándortól pedig négy levél az 1876–1878 közötti időszakból, amelyben azokat a családi leveleket, régi okmányokat és Újfalvy Krisztina, a dédnagyanya hat írását kérték vissza, amit a *Történeti Lapokban* való publikálás erejéig kölcsönöztek. Ez azt is jelzi, hogy olyan mérvű volt a K. Pappba vetett bizalom, hogy azon túl, hogy több

⁸⁸ MOL, P2269, Halmágyi Sándor levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1868. május 6.

⁸⁹ I. T. SZABÓ, 2008, 54–55. Emellett I. Mikóról legújabban Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije* (Charta, Sepsiszentgyörgy, 2007) című könyvét.

⁹⁰ WESSELÉNYI, 1876

család is megengedte, hogy könyvtárában kutasson, hosszabb időre, elhozatalra is kölcsönöztek számára iratokat. Azonban a Szőkefalván kelt levelek mindegyikében felszólították K. Pappot, hogy küldje vissza a Kispál Sándor szerint „erővel visszatartott” dokumentumokat, különben kénytelenek beperelni őt – hiszen a becsületesség fontos tulajdonság volt ebben a kölcsönösség által fenntartható kapcsolathálóban.

Deák Farkas, a Magyar Történelmi Társulat tagja és a társulaton belül K. Pappnak is tagtársa (a társulat egyik alapító tagja pedig maga gróf Mikó Imre volt), éppen erre a kölcsönös segítségre utalt, amikor azt írta a szerkesztőnek – akivel ő ebben a kontextusban főként mint történésszel és mint a *Történeti Lapok* szerkesztőjével érintkezett, és a lapot is megrendelte –, hogy „ha ön kedvembe jár, annyi érdekes másolást küldök, hogy két évig is lesz közölnivalója [...] Továbbá tudatom, hogy báró Nyáry Albert [...] szívesen megküldi önnek az *Archeológiai Értesítőt*, ha ön előbb megküldi a *Tört. lapok* ez évi folyamát.”⁹¹ Bakk Endre segített egy könyvhöz hozzájutni, kapcsolatba lépett a tulajdonosával és rajta keresztül K. Papp is megismerte őt, de ezúttal Bakk is kért valamit cserébe: Vízakna monográfiáján dolgozott és arra kérte a szerkesztőt, ha van régi okmánya Vízaknáról, küldje el, mert „ahány okmányt szerencsés leszek Vízaknát érdeklőleg kapni, én is annyit fogok innen küldeni” és máris küldött egy levelet Mihály vajdától publikálás végett.⁹² A kapcsolathálón belüli segítség lekötöttséget jelent tehát és a közösség elvei alapján viszonzni kell a szívességet. K. Papp közvetetten ugyan, de Kossuthal is kapcsolatban volt Ihász Dániel ezredesen keresztül, aki a levelezésük alatt a monsummanoi gőzfürdőbe kísérte Kossuthot. A kolozsvári szerkesztő felajánlotta, hogy elküldi Beysh [Beythe] András füveskönyvét Kossuthnak, de az nem fogadhatott el ajándékba ilyen értékes könyvet, csupán kölcsönbe, illetve azért is „genírozva” érezte magát, amiért a *Magyar Polgárt* szívességből küldte neki rendszeresen a szerkesztő, Ihász szerint „Kossuth annak szerkesztését nemcsak dicséri, de az egész országban a legjobb provinciális lapnak tartja” és csupán azért nem mondja vissza, hogy ne sértse meg vele K. Pappot. Mindezek után jelzésértékű Ihász levelének lezárása: küldött egy cikket a *Magyar Újságnak* Kossuth fogadtatásáról, s ha K. Papp levelét – melyben a kontextusból kikövetkeztetve felajánlotta az értékes könyvet – előbb kapta volna meg, a cikket a *Magyar Polgárnak* küldte volna.⁹³

⁹¹ MOL, P2269, Deák Farkas levele K. Pappnak, Budapest, 1876. júl. 15.

⁹² MOL, P2269, Bakk Endre levele K. Pappnak, Vízakna, 1877. december 3.

⁹³ MOL, P2269, Ihász Dániel levele K. Pappnak, Munsummano, 1871. augusztus 29.

A levelek egy másik része a könyvek körül forog, Leöwey Klárának és a Teleki grófkisasszonyoknak Kendilónára küldött könyveket, cserében arra kérte a nevelőnőt, hogy, mint aki közelről látta az eseményeket, Teleki Blanka fogságáról írjon neki.⁹⁴ Személyesen többször is ellátogatott Kendilónára és egy másik Telekivel, gróf Teleki Sándorral is élénk kapcsolatot tartott fenn: a gróf gyakran publikált tárcát a *Magyar Polgárban*, ő is széles ismeretségi körrel rendelkezett, és azáltal, hogy a sajtó nyilvánosságában olyan sok szó esik kettejük közeli barátságáról, a Teleki neves ismerőseiről írva őket is kicsi kisajátítja, a saját nevéhez kapcsolja K. Papp – ezt a leglátványosabban Liszt kolozsvári fellépései és a sajtó cikkezése (a Teleki és Liszt közötti magánlevelezés átkerülése a nyilvános térbe, az ehhez fűződő folyamatos reflexiók⁹⁵) példázzák.

K. Papp regényei szintén feltűntek a levelezésben, a lapszerkesztő többé-kevésbé sikeresen kipróbálta magát ezen a téren is, írt néhány kötetnyi történelmi elbeszélést és korrajzot, illetve néhány – előzőleg tárcában megjelenő, majd külön kötetben kiadott – nem történelmi tárgyú regényt és több drámát, ezek közül hármat kolozsvári színpadon is játszottak. 1876-ban tagja lett a Petőfi Társaságnak (és erdélyi megfelelőjének, a Kemény Zsigmond Társaságnak is tagja volt.) Ez azt is jelentette, hogy kapcsolathálója kiszélesedett: a *Magyar Polgárban* többször is írt arról, hogy budapesti útjai során megnyert néhány szerkesztőt a Társaságból a lap részére, ezek közül valóban többen is publikáltak a kolozsvári lapban. Ugyanakkor K. Papp is szélesebb körben ismertté vált: Dux Adolf levelet írt K. Pappnak, hogy a *Pester Lloydban* megpróbálta ismertetni irodalmi munkásságát és kérte, hogy segítsen hozzáférni a többi, főként a történelmi tárgyú írásaihoz, illetve jelezte azt is, hogy néhány regényét már megszerezte egy könyvtáros

⁹⁴ MOL, P2269, Leöwey Klára levele K. Pappnak, Kendilóna, 1877. június. 27. és július 1.

⁹⁵ Liszt neve az 1879-es kolozsvári koncertjén kívül is előtérbe került a lapban. 1877-ben egy tanítványa, Remmerth Márta koncertezett a városban, többek között Liszt I. Magyar Rapszódiaját játszotta, ami a város tekintetében különös jelentőséggel bírt, hiszen „Liszt e művet Kolozsvárt írta s Teleki Sándornak ajánlotta.” (*Magyar Polgár*, 1877. január 30.) Teleki a koncert margójára írt, a *Hölgyfutárban* megjelent tárcájában a zenemű keletkezési történetét: évekkel korábban, egy kolozsvári beszélgetés során a gróf megemlítette Lisztnek a virtuóz koltói cigányokat, a zeneszerző hallani kívánta őket, ezért a gróf rögtön utánuk küldetett. Amikor a zeneszerző meghallgatta játékokat, Teleki leírása szerint romantikus ihletettséggel elvonult egy üres szobába és megkomponálta a rapszodiát. Ez a tárcá egy hosszabb párbeszéd kiindulópontja lett, Liszt nemsokára levélben válaszolt Telekinek, aki a francia eredetű és a levél magyar fordítását egyaránt közölte a *Magyar Polgárban*. A magánlevelezést a nyilvános szférába helyezve át, Teleki, mint magánszemély részben felszámolódott, K. Papp, a Telekihez fűződő közeli barátságát hangsúlyozva, a közös ismerős által kisajátította, mintegy a saját nevéhez kapcsolta Lisztet. (l. *Magyar Polgár*, 1877. február 21. és november 28.)

barátjától.⁹⁶ Gróf Bethlen Miklósné, Petrichevich-Horváth Ida, aki Izidóra álnév alatt publikált, amellelt, hogy a *Hölgyfutár* ötletét dicsérte, beszámolt arról, hogy éppen befejezte a *Törvényszék otthon* című regényét, ami elnyerte tetszését és amikor regényeit olvasta, megkésztetődött benne az az óhaj, hogy K. Papp tartsa be ígétét és írjon az emlékalbumába, ezzel a nyilvános írói teljesítmény visszafordult egyfajta rendi privát szokásba.⁹⁷ Leöwey Klárának a *Rab asszony története* című regényét küldte el, aki egy javaslattal állt elő: „Érdekes népszínművet lehetne belőle írni. A szép Judith asszony szép példánya lehetne a falusi magyar menyecskének [...] Ha olyan szerencsésen lehetne színpadra összeállítani, mint aminő érdekes és eredeti maga a regény, igen hatásos népszínmű lenne belőle. Nem volna-e kedve kegyednek átalakítani?”⁹⁸ Nem sokkal később, a *Magyar Polgár* 1878. január 30.-i számában arról értesítette az olvasókat K. Papp, hogy benyújtott a színházhoz „*Judit asszony* cím alatt egy nép-drámát, amely tárgyát a *Rab asszonyból* merítette, jövő hónap során fogják előadni.” Leöwey Klára utolsó levelében, ami a hagyatékban megtalálható, várakozását fejezte ki K. Papp következő színműve iránt.⁹⁹

K. Papp Miklós levelezését szorosán olvasva még a válaszlevelek hiányában is lehet vonni néhány következtetést. A sajtó nyilvánosságának térnyerése nem írta felül azokat a technikákat, amelyek segítségével az hivatásosodás és intézményesülés előtt működött a tudósok, írók – a kulturális elit kapcsolattartása. A kölcsönös segítség, becsületesség és szívélyesség mentén kialakuló hálózat továbbra is működött a háttérben, de az így elkészült munkák a sajtó által szélesebb közönséghez is eljutottak. A sajtó nem váltotta le, nem írta felül, hanem használta, kamatoztatta és ugyanakkor újra is strukturálta rendi kapcsolathálót. K. Papp erre építkezve, a hálózattípusok tudatos használatán keresztül – a szakmai tőkét és a rendi kapcsolathálót egymással kölcsönösen konvertálhatóvá téve – nyerte el centrumszerpét. A kapcsolathálója kiszélesedett, az, hogy valaki sikeres újságszerkesztő lett, feltételezett egy kezdeti kapcsolati tőkét, ugyanakkor az ismeretségi hálóját éppen általa tudta tovább szélesíteni, hogy a nyilvánosságból következő láthatóság és hatalom az ő kezében összpontosult. K. Papp hálózata régiókon és társadalmi csoportokon átívelt, a régi arisztokrácia tagjaival és a

⁹⁶ MOL, P2269, Dux Adolf levele K. Pappnak, Budapest, 1875. március 9.

⁹⁷ MOL, P2269, gr. Bethlen Miklósné levele K. Pappnak, Zsúk, 1876, november 28.

⁹⁸ MOL, P2269, Leöwey Klára levele K. Pappnak, Kendilóna, 1877. november 15.

⁹⁹ MOL, P2269, Leöwey Klára levele K. Pappnak, Kendilóna, 1878. március 13.

honorácior értelmiséggel egyaránt – sokszor szakmaivá alakuló – kapcsolatban állt. A nemességgel való viszonyára bizonyos szempontból igaz Tóth Árpádnak az egyletek nemes és polgár tagjai kapcsolatára vonatkozó megjegyzése, miszerint ebben megfigyelhető az egyenlőség elve és patriarchális viszony sajátos ötvöződése,¹⁰⁰ ez a következő fejezetben különösen a Mikóval való színházi vitáiban látható, ugyanakkor ezeket a viszonyokat meghatározhatja az a szerep, amelyet a felek egy éppen aktuális helyzetben felvállalnak – erről az utolsó fejezetben lesz szó.

2.2. A kolozsvári színház belső működése és konfliktusai az 1870-es években. Színházi szerepek a színpad mögött

K. Papp Miklósnak rendkívül összetett volt a viszonya a kolozsvári színházzal, újságíróként és kritikusként befolyással rendelkezett, de ezek mellett a drámaíró szerepét is kipróbálta. Három drámáját játszották Kolozsváron: a korábban említett, a *Rab asszony* című regénye alapján megírt *Judit asszony* bemutatója 1878. február 23-án volt Kolozsváron, *Az ördög bibliája* című népdramáját 1879. január 24-én mutatták be a budapesti Népszínházban majd április 6-án Kolozsváron, az *Absolon papa* című, *Az én első halászatom* elnevezésű tárcák alapján készült vígjátékot pedig 1879. március 15-én játszották először Kolozsváron. A források alapján a *Judit asszony* volt a legsikeresebb, Kolozsváron két évadban összesen ötször adták elő (majd 1880. február 22-én, K. Papp halálakor is ezt játszották a színházban az ő tiszteletére), Nagyváradon többször is játszották, Szamosújváron a lapok tudósítása szerint először 1878. november közepén játszották díjmentesen, nagy sikerrel, a közönség körében jelen volt a szerző számos ismerőse és rokona,¹⁰¹ a levelezés szerint a szamosújvári társulat igazgatója, Homokay László az előadás után néhány nappal érdeklődött az előadhatási jog díja felől és a szerző által meghatározott 20 forintot 10-re próbálta lealkudni a vidéki társulatok hátrányos gazdasági helyzetére utalva.¹⁰² A darab garanciáját az Erdély-szerte ismert K. Papp Miklós neve jelentette, a kolozsvári bemutató előtt néhány nappal már viszonylag sokat foglalkoztak vele, folyamatosan jelezték, hogy áll a próbafolyamat, E. Kovács Gyula, ismertetőt írt a *Keletben* és a Szigligeti-féle, boldogan végződő népszínműhöz képest a

¹⁰⁰ TÓTH, 165.

¹⁰¹ *Magyar Polgár*, 1878. november 18.

¹⁰² MOL, P2269, Homokay László levele K. Pappnak, 1878. november 26. és december 2.

Judit asszony végét újszerűnek érezte, amely a magyar tragédia irányába mutat¹⁰³ (Hegedűs István kritikája a bemutató után ezzel nem értett egyet és a szerkezetét is több helyen elhibázottnak tartotta a regénnyel összevetve, a bemutatót azonban sikerként könyvelte el: a szerzőt tízszer kihívták, megismételtették a dalokat.¹⁰⁴) Többen jutalomjátékkul választották, Krecsányi Ignác leveléből megtudjuk, hogy nővére Sarolta elkérte a szerzőtől Szabadkára, de végül nem tudott játszani benne, azonban Krecsányi Ignác mégis előadatta, lemásolta és a jogdíj felől érdeklődött.¹⁰⁵ 1878. júniusában Soldosné választotta kolozsvári jutalomjátékaul, augusztusban Cséki Lina kérte nagyváradi jutalomjátékára, mert „a darab, dacára a közönség érdeklődésének nem adatott többet Váradon”¹⁰⁶, így a közönség kívánságának eleget akart tenni,¹⁰⁷ végül pedig Jászai Mari választotta kolozsvári búcsúfelléptéül 1878. november 16-án.

K. Papp Miklós a *Judit asszonnyal* új szerepben próbálta ki magát és ennek átlátásában a reakciók a legbeszédesebbek. A kritika többnyire pozitívan fogadta, mintegy megelőlegezte a bizalmat a kezdő drámaírónak, aki azonban egy másik szerepkörben, újságíróként és közéleti személyiségként egyaránt jelentősnek számított. Nagyon sok színészt ismert – felesége, Szabó Pepi a kolozsvári társulat tagja volt –, levelezése része a színházhoz kapcsolódott. Az olyan, többnyire személytelen leveleken kívül, amelyet egy lapszerkesztő kapott a színészekről jutalomjátékuk meghirdetése érdekében, K. Papp Miklós befolyása már az 1860-as években is látható volt, ehhez feltehetően hozzájárult az is, hogy a *Kolozsvári Színházi Közlönyben* is jelentek meg cikkei, Szinnyei Józseffel való levelezéséből kiderül, hogy 1860-ban egy rövid ideig ő szerkesztette a lapot,¹⁰⁸ ezt alátámasztja a K. Papp hagyatékában lévő 1860. február 9-én kelt szerződés, amelyben Havi Mihály, a korábbi szerkesztő, továbbra is magára vállalva a nyomdai, szétküldési és

¹⁰³ l. *Magyar Polgár*, 1878. február 23.

¹⁰⁴ *Magyar Polgár*, 1878. február 26.

¹⁰⁵ MOL, P2269, Krecsányi Ignác levele K. Pappnak, Zombor, 1878. április 29.

¹⁰⁶ A sajtóviasshang szerint valóban nagyon jól fogadták Váradon is, a kritikák szerint K. Papp a szcenírozásban, technikai szerkezetben rutinnal bír, „a népies nyelvet bírja”, a „népéletet közvetlen tapasztalásból ismeri”, és azt sem mulasztják el hozzátenni, hogy hogy mióta K. Papp Miklós 500 frtot ajánlt fel a Váradon építendő, állandó színház javára, (a Szigligeti emlékünnepelel alkalmával) azóta nagyon »grata persona« lett a közönség előtt, mely őt, a kolozsvári színtársulat állandósítása érdekében kifejtett hírlapi buzgólkodás alapján – teljesen félreértett.” *Magyar Polgár*, 1878. június 29.

¹⁰⁷ MOL, P2269, Cséki Lina levele K. Pappnak, Nagyvárad, 1878. augusztus 8.

¹⁰⁸ Az 1873 augusztusában keltezett levelet idézi PÉTER, 2012. Köszönöm Péter Editnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta kéziratban levő írásait.

kezelési költségeket, átadta a szerkesztéssel, a lap belső tartalmával kapcsolatos felelősséget K. Pappnak 1860. február 16 – április 1. időszakra,¹⁰⁹ ezzel a *Magyar Polgár* későbbi alapítója a színház rövid életű hivatalos lapjának szerkesztője lett, de a kiegyezés utáni lapjában ugyanúgy helyet adott a színháznak. A levelek megszólításait és lezárásait tekintve is feltűnik az, hogy nagyon sok színésszel közeli, baráti kapcsolatban volt, akik pedig csak szerkesztőként és nem magánemberként ismerték, azok is gyakran fordultak hozzá, hogy – a néhány sornyi kötelező hízelgés után – befolyására hivatkozva figyelmébe ajánlják magukat, illetve megkérjék, hogy a maga rendjén az igazgatóság figyelmébe ajánlja őket.

Még ha nem is sikerült mindig meggyőzni az igazgatóságot, ahogy az első fejezetben leírt példákból jól látszik, K. Papp mégis egyfajta közvetítőként működött az intézmény és a színészek némelyike között, ezt a szerepet erősítik meg azok a levelek is, amelyekben a színészek a kolozsvári viszonyok iránt érdeklődtek, a belső ügyekben jártas lapszerkesztőtől igyekeztek kipuhatolni, hogy érdemes-e Kolozsvárra szerződni vagy akár rövidebb időre, vendégszínészként fellépni. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy ők maguk, mintegy cserébe a közbenjárásáért, érdeklődtek darabja iránt, beszéltek róla, játszották.

Az *Ördög bibliája* népdramáját, második színművét a Népszínházban mutatták be, a darab megbukott, a szerző az *Első drámám tragédiája* című tárcában próbálta ennek okát körvonalazni és egyben a budapesti színrevitel körülményeit megmagyarázni. Bár mondták neki, hogy ne vigye Budapestre a darabot, „ne dugja az ujját idegen hangyabolyba”,¹¹⁰ meg akart jelenni a fővárosi sajtó komoly ítélőszéke előtt és a Népszínházba ismerősén, Rákosi Jenő igazgatón keresztül került. Jelen volt a főpróbán is, de nem olyan hatást ért el a darab a színpadon, mint ahogy ő elképzelte, és mivel – K. Papp beszámolója szerint – a fővárosi sajtó már a bemutató előtt elmarasztaló kritikát írt a darabról, nem telt meg a színház, de sok kritikus, régi ismerős és ismeretlen megjelent: „az egyik rész eljött s magával hozta a begyében a régi keserűségeit, a másik eljött, hogy megleckéztesse bennem a vidéki író, aki elég vakmerőséggel bír a fővárosba tolakodni.”¹¹¹ K. Papp a színház profilját okolta darabja bukásáért, mert olyan színpadra vitte a komoly hangulatú népdramát, amelyet víg muzsikák számára építettek, ezért döntött úgy, hogy Kolozsváron, ahol erősebb a drámai társulat, be akarja mutatni. Esterházy

¹⁰⁹ MOL, P2269, Havi Mihály levele K. Pappnak, Kolozsvár, 1860. február 9.

¹¹⁰ *Magyar Polgár*, 1879. március 5.

¹¹¹ Uo.

Kálmán intendánsnak címzett levelében leírta, hogy „mindenekfelett szeretnék ez ügyben egy kis erkölcsi elégtételt szerezni. Óhajtanám, ha darabomat közönségünk is megismerné, hogy összehasonlítsa a lapok kritikájával és ítéletet tartson felettem elfogulatlan”, illetve kéri, hogy a rendezésbe ő is beleszólhasson.¹¹² A darab bemutatására 1879. áprilisában került sor, a színház majdnem megtelt, a közönség kíváncsi volt az előadásra, ami „a pesti kritika szerint a legrosszabb e földtekén,” Kolozsváron azonban, a darab hiányosságai ellenére a kritika szerint tagadhatatlanul tetszést aratott, a szerzőt kétszer kihívták,¹¹³ e sikerhez – ahogy K. Papp Szilágyi Béla rendezőhöz intézett nyílt levelében fogalmazott – hozzájárult a rendező és minden művésztársa, akinek szerepe volt a darab színrevitelében, a szerző megköszönte, hogy „elégtételt szereztek egy olyan irodalmi kérdésben, melyet nyíltan Kolozsvár közönsége elé fellebbezett a fővárosi napi sajtó ítéletével szemben.”¹¹⁴

A harmadik darabról, az *Absolon papáról*, melynek tárcabeli, Torda környékén, K. Papp gyerekkori otthonában játszódó alaptörténete a drámában francia szereplőkre és párizsi helyszínre íródott át, keveset írtak, bemutatója azonban március 15-én volt, és az 1879-es ünnepség fényét az is emelte, hogy Liszt Ferenc és Zichy Géza Kolozsváron koncertezett. Arról nincs információ, hogy a zeneszerző látta-e a darabot, mindenesetre bizonyára jelzésértékű volt az, hogy K. Papp darabját választották erre a napra, akkor is, ha a Liszt és Zichy koncertje és a március 15-re szervezett programok gazdagsága valószínű elterelték kissé a figyelmet az esti előadásról.

K. Papp Miklós ismertsége kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy két év alatt három színdarabját vitték színre Kolozsváron. 1879-ben a *Fővárosi Lapok* E. Kovács Gyula nagykárolyi vendégszereplése kapcsán, ahol a *Judit asszonyban* is fellépett, azt állították, hogy a színész inkább a szerző iránti barátságból, mint művészi becsvágyból választotta ezt a darabot.¹¹⁵ K. Papp ezt a tőle megszokott iróniával kezelte, azonban a pesti lapnak is igaza lehetett. Ahogy ő szívességeket tett a színészeknek, azok ilyen módon hálálhatták meg neki. Ugyanakkor jól ismerte a színház gyakran bizonytalan helyzetben levő vezetésének problémáit, több szálon is értesülhetett róluk, a belső konfliktusokat lapjában rendszerint nyilvánosságra is hozta. A *Kelettel* folytatott polémiák, „nyilvános okoskodások” során nemcsak saját álláspontját támasztotta alá, a viták újratermelték a

¹¹² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 118, ff. 4.

¹¹³ *Magyar Polgár*, 1879. április 6.

¹¹⁴ *Magyar Polgár*, 1879. április 8.

¹¹⁵ *Magyar Polgár*, 1879. május 18.

belső konfliktusokat és a minden bizonnyal nagy arányban színházi közönségből álló olvasók elé tárták. K. Pappnak rálátása és jelentős befolyása volt a színház belső ügyeiben, és ez nem csak újságírói pályafutásának volt az eredménye: vállalkozó igazgató is szeretett volna lenni és íróként is fellépett, reflektálva a szerepek közötti váltásra – milyen volt kritikusból drámaíróvá válni és a többi kritikus ítéletét olvasni. Mindehhez a sajtónylvánosság hatalmára és a kiterjedt kapcsolathálójára egyaránt szüksége volt, neve garanciát jelentett. K. Papp a kulturális szférában jelen levő számos csoportnak tagja volt – s ezek között váltogatva a másokhoz való viszonya is változott, a következő fejezetben azt igyekszem körvonalazni, hogy abban 19. századi kontextusban, amikor a polgári értelmiség integrációjáról beszélnek, hogyan határozta meg a kulturális elit fogalmát és tagjainak befolyását az, hogy valaki éppen melyik szerepkörét aktiválta. A színház sok szempontból közös felületet biztosított a kulturális csoportosulások tagjainak számára, a kisebb hálózatok találkozási pontját képezte, ugyanakkor színre vitte az átalakulóban levő társadalom konfliktusait.

2.3. A szerepkörök metszéspontján

A 19. századi urbánus társadalmi nyilvánosság megnyilvánulásának a sajtó és a színház kiváló médiuma volt, de az egyleti élet, a különböző társaságok által kínált lehetőségek ugyanolyan fontosak voltak – ezek tevékenységéről különben a lapok rendszeresen tudósítottak. Tóth Árpád elemzése a reformkori Pest egyleteiről arra is rámutat, hogy az egyletek tagsága között jelentős átfedések voltak. Ebből az is következik, hogy ugyanaz az egyén különböző funkciót tölthetett be különböző egyletekben, és az, hogy éppen melyik szerepében jelent meg, meghatározhatta a többiek viszonyulását.

K. Papp Miklós, aki – ahogy egyik polémiájuk során a *Keletnek* címzett cikkében írta – 11 választmány, egylet, bizottság tagja volt,¹¹⁶ ezeken keresztül is kapcsolatba lépett a kulturális elit számos tagjával. A sajtóban és a levelezésben egyaránt számos jel mutat arra, hogy ezek a körök folyamatosan metszették egymást és az átfedéseikben az értelmiség különböző egymással rivalizáló, de néhol átfedő vagy éppen párhuzamos definíciói kerülnek előtérbe mintegy egyfajta kosellecki egyidejű egyidejűtlenségekként. K. Papp örmény kereskedőcsaládból származott, Désen született, „tanulmányait

¹¹⁶ *Magyar Polgár*, 1875. január 28.

Kolozsvárt kezdette, azonban beteges volta miatt abbahagyta s egészsége helyreállítása céljából atyjának keresztesi birtokára ment, hol szépirodalmi s történelmi tanulmányokkal foglalkozott”, írja Szinnyei róla. Műveltségének, tanultságának problémája gyakran megjelent a *Keletben*, ennek főszerkesztője a 70-es évek elején dr. Szász Béla volt, a bölcsészet doktora, felsőfokú képzettséggel rendelkezett és karrierválasztása következtében is bekerült a honorácior értelmiségbe Értelmiségi családból származott, apja tanár volt Enyeden. Pesten, Budán, Enyeden, Marosvásárhelyen tanult majd hosszabb peregrináció következett Utrechtbe, itt egy tanévet töltött majd beutazta Hollandiát, elment Londonba majd Dél-Németországba. A kolozsvári egyetemen bölcséletet tanított, a bölcsészkar dékánja volt három alkalommal, majd az egyetem rektora lett a 80-as évek végén.¹¹⁷ A *Kelet* szerkesztését Békésy Károlynak adta át, aki szintén a kolozsvári egyetem tanára volt, ehhez képest K. Papp csupán néhány évet tanult intézményes keretek között, tudását, műveltségét elsősorban egyéni kutatásaiból szerezte. A két folyóirat közötti vitákban Szász gyakran utalt arra, hogy K. Papp nem elég tanult. Persze, K. Papp ugyan nem fejezte be tanulmányait, de egy széles, Erdély határain túllépő értelmiségi hálózat egyik erdélyi központja lett, ezzel gyakorlatilag ugyanolyan fontos szerepet töltött be ebben a hálózatban, mint a rendi értelmiség tagjai és a honorácior réteg. Ez a helyzet felfedi a korabeli elit gyakran lappangó konfliktusait, illetve önértelmezésének összetettségét: több elit-definíció él egymással párhuzamosan, a rendi elit mellett felerősödik a polgári elit, a magas fokú iskolai és egyetemi képzettség szintén elitet termel, ugyanakkor pedig a nyilvánosság közvélemény befolyásoló hatalmát magáénak tudható, de a széles kapcsolathálóval rendelkező szerkesztő is az értelmiséghez tartozik, azonban jól látható az, hogy itt valójában több elit csoporttól van szó, amelyek csupán részben fedik egymást és K. Papp törekvései, sikerei és kudarcai sok esetben efelől is értelmezhetőek.

Az 1870-es évek színházi vitáiban K. Papp aktív szerepet vállalt nemcsak kritikáival, de tanácsaival is, *Ha én a kolozsvári színház igazgatója volnék* cikksorozatában saját elképzeléseit írta meg a színházi vezetésről. A *Kelet* megjegyezte, hogy „nem tartjuk magunkat sem hivatottnak, sem képesítetteknek, hogy az aprólékossáig terjedő tanácsokat osztogassunk, vagy éppen művezetőket vagy vállalkozókat ajánljunk,”¹¹⁸ amikor K. Papp beadta pályázatát a vállalkozó igazgatói kinevezésre, tettét rosszindulatú megjegyzések követték a *Keletben* – ezek a viták sokszor személyeskedésbe mentek át. A

¹¹⁷ I. SZINNYEI, 1891-1914

¹¹⁸ *Kelet*, 1874. január 21.

*Magyar Polgár*t a színház félhivatalos orgánumának tartották, K. Pappnak pedig volt arra utaló megjegyzése, hogy a *Kelet* az egyetem félhivatalos lapja, szerkesztői gárdájával egy másik csoportot képviselt, ez – még ha valójában személyeskedő, de akkor is beszédes – konfliktusokat generált. A *Kelet* szerkesztői is, illetve álnév mögött megbújó ismeretlenek (akikről akár az is elképzelhető, hogy a szerkesztők közé tartoztak) ilyen jellegű megjegyzéseket tettek a *Polgárra* és szerkesztőjére: „Engedje meg az ismert »audiatur et altera pars« latin mondásnál fogva, mit a M.P. szerkesztője, ha nem ért meg, értelmeztessen magának egy valamelyik 8-ik osztályos tanuló által [...]”¹¹⁹ vagy: „A *Kelet* gyermekeinek küld apróságot lapja mai számában Jónás. Jó szerencse, hogy ez apróságokat egy olyan ember küldi, kinek már hatodik osztályban kiadták onnan az utat, hol tudományra, műveltségre tehetni szert, s ki ennek dacára már kilencedik éve sértegeti az irodalmi morál minden szabályát [...]”¹²⁰ Máskor a *Magyar Polgár* kijelentéseire ad hasonlóan csípős választ: „Papp Miklós úr örvend magának, hogy szerinte a Deák-párt is úgy látszik jóllakott már a *Kelet* bölcsességével s kezdik átlátni, hogy az egyetemi padról nem lehet politikai lapot szerkesztteni. Mit gondol Papp úr, az olyan bölcsességgel lehet-e, mely e padokat csak híréből ismeri? Ha azt hiszi, legalább enmaga érdekében ne mondja.”¹²¹ A *Magyar Polgár* sem maradt adós: „Van még egy szép jellemvonása a *Keletnek*, mely abból áll, hogy engemet minden alkalommal úgy állít vagy állíttat olvasó közönsége elé: mint egy neveletlen, szívtelen, együgyű, bárgyú, tudatlan számár embert. Ha a *Kelet* érdemes szerkesztője, kinek tehetségeit én mindig elismertem és elismerem, azt hiszi, hogy az én fogatkozásaim, tudatlanságom az ő nevének dízét emeli, ha az én számárságom őt, mint egyetemi tanárt bölcsébbé teszi [...], ám teljék benne kedve [...]”¹²² A hosszabb idézetek alapján látható, hogy a *Kelet* egyetemen képzett szerkesztői nem tekintették K. Pappot a maguk körébe tartozó értelmiséginek, képzetlennek tartották, illetve úgy gondolták, hogy a színház ügyeiben sincs jogosultsága beleszólni éppen emiatt. Ezzel szemben a korábban idézett, Esterházy intendánstól kapott levélben éppen azt látjuk, hogy ők bizonyos szinten szakemberként tekintettek a szerkesztőre és nem csupán a kulisszák mögötti szabad bejárás privilégiumát biztosították neki, hanem a színészek rekrutációjában is segítségét kérték.

¹¹⁹ *Kelet*, 1874. január 26.

¹²⁰ *Kelet*, 1875. január 23.

¹²¹ *Kelet*, 1875. január 26.

¹²² *Magyar Polgár*, 1874. február 1.

Voltak azonban olyan helyzetek, amikor éppen az egyetemi közeg egy-egy tagjával került egyenrangú viszonyba K. Papp. Meltzl Hugó (aki publikált időnként a *Magyar Polgárban*) és a szerkesztő egyaránt tagja volt a Petőfi Társaságnak, és amikor 1878-ban szoborbizottság alakult egy Petőfi szobor megszerzésére a kolozsvári múzeum számára, Meltzldre és K. Pappra, mint a Társaság tagjaira, hárult az a feladat, hogy közvetítsenek Pest és Kolozsvár között.¹²³ E. Kovács Gyula szintén tagja volt a Petőfi Társaságnak, és K. Papp, aki a színházi vitákban jellemzően az ő oldalán állt, teret biztosított tárcáinak a lapjában, a színész viszonzta a szívességet, ismertette a *Judit asszonyt*.

A színházi választmány is nagyon érdekes közeg a hasonló jellegű kapcsolatok megfigyelésére, pontosan azért, mert olyan különböző társadalmi háttérű tagokból állt, akik a választmányon belül is különböző érdekeket képviseltek. A már említett 1875-ös vitában, néha lappangva, de előkerültek az ütköző érdekek. Mikó Imre a választmány elnökeként egyben a régi, nemesi mecénátúrát is képviselte – ezzel szemben K. Papp, mint a polgári nyilvánosság képviselője jogosnak érezte szakmai érvekkel előállni és a vezetés tehetetlenségét erre vezetni vissza (még akkor is, ha később részben visszavonja kritikáját). Majd Korbuly Bogdán a választmány tagjaként 1874-ben elvállalta az intendatúrát, hatalmas anyagi áldozatokat hozott, ezzel követve Mikót, mecénásként lépve fel, úgy, hogy közben üzletember, a Hitelbank igazgatója volt, ennél a szerepénél fogva pedig kölcsönökkel segítette a színészeket, és éppen ezt rótták fel neki: keverte ezeket a szerepeket. Simon Elek polgármester szintén tagja volt a választmánynak, ő volt az, aki a város érdekeit képviselte és többször hangsúlyozta azt, hogy a nézők látványosságokat akartak a színházban, annak ellenére, hogy a választmány korlátozni akarta volna ezek számát. Az 1875-ös vitában különvéleményt fogalmazott meg, Korbulyt és állandóságot pártolta a vállalkozó igazgatói rendszer ellenében, azonban Mikó mégsem volt hajlandó ezt elfogadni (végül hiába hivatkozott a választmány autonómiájára, Tisza Kálmán nyomására kénytelen volt Korbulyt ajánlatát elfogadni, de lemondott). Simon azonban, a zene konzervatórium választmányi elnökeként levelet írt Tiszának és megindokolta kiállását az állandóság mellett. Jól látható, hogy ugyanazoknak az embernek a különböző választmányokban, egyletekben mennyire eltérő szerepe és ennek következtében befolyása volt. A színház és az egyletek működését tematizáló, a sajtóban megjelenő írások elemzése gyakran rávilágít a csoportok között kialakuló kapcsolatok dinamikájára, reflektál a belső

¹²³ 1. *Magyar Polgár*, 1878. január 31.

hierarchiára és a tagok szerepköreinek körvonalazásával az értelmiség többszintű definícióját adja meg.

A társadalom strukturális átalakulása, az új és régi szerepek közötti feszültségek rendkívül beszédes vitákat generáltak, ezekből K. Papp Miklós sem maradt ki. Részt vett bennük a sajtó tudósítójaként és a polgári nyilvánosság egyik legfontosabb médiumának aktív szereplőjeként, jelzésértékű az a válasz, amit egy sajtóvitában Mátray Betegh Bélának adott: „rendreutasítjuk, ha helytelenkedik a színpadon, rendreutasítjuk, ha idétlenkedik a sajtó terén. Mind a kettő nyilvános tér.”¹²⁴ Nemcsak laptulajdonosként, szerkesztőként, kritikusként volt jelen a közéletben, rengeteg szerepet kipróbált: a különböző egyletek, társaságok tagjaként is rálátott a belső folyamatokra és befolyásolta őket. Egyes értelmezések szerint nem tartozott az értelmiség körébe, bizonyos közegek hiányolták iskolai képzettségét (azonban az egyetemmel is kapcsolata volt: alapított egy ösztöndíjat a bölcsészkar diákjai számára, 1880. februárjában bekövetkezett halála után is alapítványán keresztül kiosztották az ösztöndíjat egy „jó igyekezetű és szegény sorsú hallgatónak”¹²⁵), mások szakemberként ismerték, írói, drámaírói státusszal is rendelkezett, a Petőfi és a Kemény Zsigmond Társaság tagjaként a színész E. Kováccsal és az egyetemi tanár Meltzllel került kiegyenlített viszonyba. Mikó utódként folytatta az erdélyi történelem dokumentumainak gyűjtését, de egy másik helyzetben, amikor mindketten más szerepben jelentek meg, felszólalt ellene. Kapcsolatai által és az erdélyi nyilvánosság egyik meghatározó folyóiratának szerkesztőjeként az erdélyi értelmiségi hálózat egyik fontos középpontjává vált. Levelezése, nyilvános vitái, sőt a halála után a lapokat elárasztó részvétnyilvánítások is (mennységüket és beküldőiket egyaránt számba véve) körvonalazzák azt a pozíciót, amit betöltött ebben a hálózatban.

¹²⁴ *Magyar Polgár*, 1875. jan. 20.

¹²⁵ I. T. SZABÓ – ZABÁN, 2012, 122. és 188.

Következtetések

Az áttekintett gazdag forrásanyag alapján láthatóvá válik a kolozsvári színház vezetésének összetettsége. A kolozsvári színház történetében sokszor bizonytalan és számos változást hozó 1870-es évek elemzésével körvonalazódik a rétegzett belső működés, amelyet különböző – belső – egyének, intézmények és külső hatalmak irányítanak. A színház vezetése nem köthető egyetlen szereplőhöz: sem Mikó Imréhez, sem Korbuly Bogdán intendánshoz, E. Kovács Gyula majd Molnár György művezetőkhöz, sem az államhoz. A döntéshozatalban az említett személyeknek szerepük volt, a közöttük kialakuló konszenzus – a több tagból álló választmány és a miniszter jóváhagyásával – vezetett a végső döntésekhez, amelyekről a nagyközönség is értesült. A sajtónak, mint egyre nagyobb teret nyerő médiumnak szintén jelentős szerepe volt, nemcsak a döntéseket, hanem az ezeket megelőző vitákat is nyilvánosságra hozta, és nemcsak a közvéleményt, hanem a viszonylag zárt színházi adminisztrációt is befolyásolta, alakította. Az állandó anyagi gondok mellett a mediális váltás okozta konfliktusokkal és a kolozsvári közönség által megszokott, illetve a saját vezetői stílusától eltérő szokásokkal, rendezői, művezetői, színészi habitusokkal is szembe kellett néznie a vezetőségnek. Rétegzettsége azt is jelentette, hogy tagjainak különböző elképzelései voltak és más-más érdekeket képviseltek, mindezt össze kellett egyeztetni a saját célokkal, a hangosan reagáló sajtó elvárásaival és azzal a képpel, amelyet a színház közvetíteni szándékozott önmagáról – egy sajátos nemzeti színház értelmezést, amely egyszerre próbált elkülönülni a pesti Nemzeti Színháztól és felzárkózni hozzá. A tárgyalt kérdéskörök összefüggnek azokkal a változásokkal, amelyek a 19. század második felének a társadalmában elindultak, a színház összetett vezetése mikroszinten leképezi ezeket.

A társadalom strukturális változásának, az értelmiség jelentésének kiterjesztése – ugyanakkor heterogenitása –, a nyilvános politikai és irodalmi okoskodások metszéspontjában egy olyan kolozsvári közéleti szereplőn keresztül igyekeztem árnyalni az említett változásokat és ezek hatását, aki kipróbált különböző szerepköröket, így több ponton tudott kapcsolódni a hálózat tagjaihoz, vitáinak nagy részét a nyilvánosság előtt folytatta, ugyanakkor része volt egy olyan hálózatnak, amelyben a *res publica litteraria* értékei és belső szabályai hagyományozódtak át. Ez a többnyire a háttérben zajló, a levelezésből feltárható, és nagyon gyakran az irodalom körül/által kialakuló kapcsolatháló és a lapok nyilvánossága kölcsönösen használta egymást, a kapcsolatok a sajtóban is

felhasználható szakmai tőkévé alakultak át. Az oly sok szerepet kipróbáló kulturális vállalkozó profilját – ahogyan kapcsolathálója majdnem minden tagjának a profilját is – az irodalomtudomány letisztította, egyetlen szerepre élezte ki, de visszahelyezve a maguk 19. századi konfliktusaiba, árnyalhatják a kulturális elitről való gondolkozást. Látható, hogy elkülöníthető, de egymást folyamatosan metsző és átjárhatást biztosító csoportokban szerveződtek, az ezek közötti átjárás kapcsolataik számát növelte és pozíciójukat erősítette. K. Papp éppen azért lett sikeres, befolyásos kulturális vállalkozó, mert képes volt összetett hálózatok központjává válni.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 313: Magyar színház

Magyar Országos Levéltár, P2269 (K. Papp Miklós hagyatéka)

Folyóiratok:

Kelet, 1870–1880

Magyar Polgár, 1870–1880

Nyomtatott források:

Charle, Christophe: *Théâtres en capitales: Naissance de la société du spectacle à Paris, Berlin, Londres et Vienne*. Albin Michel, Paris, 2008

Darvay Nagy Adrienne: A kolozsvári nemzeti színház. In: Kántor Lajos (főszerk.): *Kolozsvár magyar színháza*. Gloria, Kolozsvár, 1992.

Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színeszt és színház története*. Magyar Polgár könyvnyomdája, Kolozsvár, 1897.

Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet II. 1873–1920*. Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2001.

Goldgar, Anne: *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750*. Yale University Press, New Heaven, London, 1995.

Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998.

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris, Budapest, 1993.

Kerényi Ferenc (szerk.): *A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987.

Kövér György: *Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig*. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/14/kover.htm#fn15> [2014. 06. 20.]

Leerssen, Joep: *National Thought in Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006

Mazsu János: *The social history of the hungarian intelligentsia: 1825-1914*. Columbia University Press, Boulder and New York, 1997.

Mazsu János: *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez, 1825–1914*. Gondolat, Budapest, 2012.

Molnár György: *A kolozsvári és a nagyváradi színügy*. Stein János nyomdája, Kolozsvár, 1879.

Molnár György: *Az én búcsúm Kolozsvártól*. Kolozsvár, 1880.

Péter Edit: *K. Papp Miklós és Szinnyei József levelezése*. Kézirat, 2012.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV. Hornyánszki Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1891–1914
<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> [2014. 06. 20.]

Szongott Kristóf: *A Korbuly-család*. Todorán Endre „Aurora” Könyvnyomdája, Szamosújvár, 1906.

T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. KOMP-PRESS, Korunk, Kolozsvár, 2008.

T. Szabó Levente: Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete. *Irodalomtörténet*, 2008/3, 347–377.

T. Szabó Levente – Zabán Márta (szerk.): *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar történetéhez (1872–1892)*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2012.

Thiesse, Anne-Marie (1999): *La Création des identités nationales*. Seuil, Paris.

Tóth Árpád (2005): *Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. L'Harmattan, Budapest.

B. Wesselényi Miklós *hűtlenségi bűnpere*. Nyomatott K. Papp Miklósnál, Kolozsvár, 1876.